

Találkozási pontok

**Ifjabb gróf Teleki József drámabírálatai a *Tudományos
Gyűjteményben***

jelige: „*félelem és részvét*”

Tartalomjegyzék

1. Adalék egy nem létező történethez.....	3
2. A Tudományos Gyűjtemény és a Telekiek kapcsolata.....	5
3. „Ettől a Telekitől sokat várok”	8
4. „Játékszíni tekintetben” – Teleki József drámabírálatai.....	12
4.1. Gombos Imre: Az esküvés.....	13
4.2. Kisfaludy Károly: Kemény Simon, Barátság és Nagylelkűség.....	20
5. Találkozási pontok.....	26
6. Felhasznált irodalom.....	27
7. Függelék.....	31

1. Adalék egy nem létező történethez

A 19. század első évtizedeinek magyar irodalmában a korábbiakhoz képest jelentősen megnövekedett a drámafordítások és az eredeti drámai művek száma¹. A gazdag drámatermés egy része a színjátéki felhasználás mellett az olvasóközönség számára is elérhető volt. Ezzel párhuzamosan a meginduló sajtóorgánumok némelyikében (bár alacsony számban, mégis) helyet kaptak úgynevezett *drámaírási* cikkek, drámakritikák, amelyek a nyomtatásban megjelent drámai szövegre irányuló jellegük miatt figyelemre méltók. A század eleji irodalmi nyilvánosság meghatározó műfaja, a kritika nem csupán ráirányította az ekkoriban kialakulófélben lévő közfigyelmet a formálódó drámai hagyományra, de befolyásolhatta is e hagyomány alakulását, miközben német esztétikák drámakoncepcióját ismerteti meg az 1810–1820-as évek szélesebb értelemben vehető olvasóközönségével. A kritika mint műfaj tehát egyfajta csatornaként működött az ilyen gondolatok továbbítására – ily módon lépnek párbeszédbe egymással drámák és metaszövegek. Tanulmányomban eme párbeszédre² hozok példát egy fiatal arisztokrata törekvéseinek bemutatásán és elemzésén keresztül: ifjabb gróf Teleki József (1790–1855)³ a *Tudományos Gyűjteményben*⁴ megjelent drámaírási cikkeinak vizsgálatával célozom megmutatni, milyen értelmezési lehetőségeket hordoz magában a Teleki-kritikák újraolvasása.⁵

Dolgozatomban elsősorban két Teleki-recenzió drámatörténeti-drámaelméleti aspektusára helyezem a hangsúlyt: mindkettő tragédiákra irányul, az első 1817-ben jelenik meg, Gombos Imre szintén 1817-ben kiadott *Az esküvés* című művét elemzi, a másik 1822-

¹ NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 15.

² E párbeszéd jelentős részét képezik többek között az *Erdélyi Múzeum* 9. és 10. füzetében megjelent drámaelméletek, Bárány Boldizsár *Rostája*, Katona József *Ilka-írási*, ám ezek összehasonlítása szétfeszítenék dolgozatom kereteit.

³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., MTA, 1909, XIII., 1410.

⁴ A *Tudományos Gyűjteményben* összesen tizenhárom drámaírási cikket jelent meg. Pontos helyüket a rövidség kedvéért a Csécs Teréz által összeállított repertóriumban található sorsszámok alapján adom meg: 11, 60, 121, 537, 832, 1138, 1284, 1534, 1773, 2031, 2198, 2579, 3248. Lásd CSÉCS Teréz, *A Tudományos Gyűjtemény (1817-1841) repertóriuma*, Győr, Palatia, 1998.

⁵ Az általam vizsgált szövegek drámaelméleti gondolatokat tartalmaznak, ugyanakkor kritikátörténeti szempontból is jelentősek. A magyar drámatörténetbe való beolvasztás kísérlete során igyekszem szétválasztani kritikátörténeti- és drámatörténeti szempontokat, ám helyenként a kettő összetartozik, egymás nélkül nehezen értelmezhetők, ezért dolgozatomban hangsúlyozni szeretném a két szempontrendszer találkozási pontjait.

ben íródott és Kisfaludy Károly azon drámakötetét bírálja, amelyik 1820-ban jelent meg és a *Kemény Simon*, illetve a *Barátság és Nagylelkűség* című műveit tartalmazza. Úgy vélem, behatóbb tanulmányozásuk árnyalja a szóban forgó időszak drámával szemben megfogalmazott sajátos elvárásrendszerét. Számos drámaelméleti írás közül a Teleki József által írt szövegek kiemelt és részletes vizsgálatának a következő okokból érdemes az eddiginél nagyobb figyelmet szentelni: egyrészt már bizonyított kritikátörténeti szerepe miatt,⁶ másrészt a felvilágosult Teleki család tagjai Nyugat-Európában tett utazásaik során közvetlen kapcsolatba kerültek az ott kiépült színházi struktúrákkal, rendszeres színházlátogatókként és drámaolvasókként, vagy akár drámaírókként⁷ közvetett módon hozzájárultak a korabeli magyar művelődés változásaihoz⁸. Kerényi Ferenc *A színházcímű Telekiek* című tanulmányában az idősebb Teleki József, Teleki Sámuel, illetve Teleki Ádám élményeinek művelődéstörténeti jelentőségét fejtegeti – ehhez a névsorhoz mintegy folytatólagosan szeretném hozzácsatolni az ifjabb Teleki József nevét, a Magyar Tudományos Akadémia első elnökét, akinek a pénz- és könyvadományokon kívül, valamint kulturális szerepvállalásán felül⁹ ez a két fiataalkori recenziója¹⁰ is bizonyítja a színház és a magyar kultúra melletti elköteleződését, a tárgy iránti elmélyült érdeklődését, illetve nem hétköznapi dramaturgiai tájékozottságát. Az idősebb Teleki-generáció a politikai-közéleti funkciók hagyományos vállalása miatt a színház, az irodalom és a kultúra egyéb területein csak korlátozottan érvényesülhetett, ezért érvényes Kerényi Ferenc megállapítása, miszerint az általa vizsgált Telekiek európai élményei, szemlélete, publikálás híján „csak a családra terjedt ki”.¹¹ Ahogy ezt az ifjabb Teleki József kritikái, tanulmányai szemléltetik: a családra viszont

⁶ Fenyő megállapítja Teleki recenzióiról, hogy elvszerűen felépítettek, elfogulatlanul bátrak, ítéletei önállóak. „A kritika műfaját ő értelmezi nálunk először tudományos tevékenység módjára.” Lásd FENYŐ István, *Az irodalom reszpublikájáért* (1817–1830), Bp., Akadémiai, 1976, 203–206, lásd még CSÁSZÁR Elemér, *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*, Bp., Pallas, 1925, 96–99.

⁷ Teleki Domokos 1794-ben Bécsben íródott, kéziratban maradt politikai témájú melodramájáról (*A' spanyolok Mecicóba'*) az idősebb (koronaőrként emlegetett) Teleki József írt kritikát. Erre Egyed Emese, a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem oktatója hívta fel a figyelmem a 2012 szeptemberében megrendezett *Drámák határhelyzetben* című nemzetközi konferencián tartott előadása során.

⁸ Kerényi tanulmányában részletesen leírja, hogyan vált gyakorlott és tudatos színházlátogatóvá az idősebb Teleki-generáció, nyugat-európai útjukról készített útinaplójukból kitetszik, hogy számtalan estét töltöttek a Comedie Française-ben, és a Théâtre Italien-ben, és több más európai színházban is. A koronaőr Teleki József személyesen ismerte Voltaire-t, Teleki Sámuel, a marosvásárhelyi téka alapítója 40 kötet válogatott drámaszöveggel tér haza Európából. Részletesebben lásd KERÉNYI Ferenc, *A színházcímű Telekiek* = K. F. *Színek, terek, emberek*, Bp., Ráció, 2010, 9–18.

⁹ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., MTA, 1909, XIII., 1410.

¹⁰ TELEKI József, *Tudományos Gyűjtemény*, 1817, VI, 86–94, ill. *Tudományos Gyűjtemény*, 1822, II., 88–98.

¹¹ KERÉNYI Ferenc, *A színházcímű Telekiek* = K. F. *Színek, terek, emberek*, Bp., Ráció, 2010, 9–18.

igen, és metaszövegei e családban öröklődő műveltségnek a kultúrában való kamatoztatását bizonyítják.

2. A Tudományos Gyűjtemény és a Telekiek kapcsolata

Ahhoz, hogy Teleki József helyét, kritikai megnyilatkozásainak szerepét később pozicionálhassuk, ki kell térni a folyóirat indulásának körülményeire – mindez ugyanis összefügg a Teleki család mecénási mivoltával, a korban kiemelkedőnek számító műveltségével, amely befolyással volt a magyar kulturális élet változásaira; ennek átvilágításához szükséges a *Tudományos Gyűjtemény* és Teleki József kapcsolatát szemügyre venni.

Egy Pest-központú, magyar nyelvű tudományos lap létrehozása már 1815-től kezdve a pesti irodalmi szalonokban kialakulni és szerveződni készülő értelmiségi körök tervei között szerepelt, de ennek egyik alapfeltétele, az anyagi támogatás és a hatalmi engedélyezés csak 1816 decemberében vált biztossá.¹² Trattner János Tamás, Trattner Mátyás unokaöccse és örököse felismerte, hogy a hazai közönség a puszta szórakozás mellett igényli „a közhasznú ismereteket, a solida tudományokat.”¹³ A lap igényét megfogalmazó olvasói figyelem másik oka lehetett a nyilvánosság politikai téren való korlátozása, amely maga után vont az információigényt – ezt mérte fel Trattner.¹⁴ Teleki László, a Marczibányi-díj kurátora és fia, az 1815-ben európai utazásáról hazatérő Teleki József is nagy szerepet vállalt a lap elindításában. (Mindketten a „Tudományos Gyűjtemény Intézete”¹⁵ szerint a szerkesztőség belső tagjai között szerepeltek, Teleki József részt vett a folyóirat szerkesztőségi ülésein, a lap működésének technikai kivitelezéséhez tett javaslatai, közbevetései, szerkesztői háttértevékenysége nagyban befolyásolta a lap működését¹⁶). Nem a személyes vagy hatalmi

¹² FENYŐ István, *Magyarság és emberi egyetemesség*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 66.

¹³ T. ERDÉLYI Ilona *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés* című kötetében nagy hangsúlyt fektet arra a feltevésre, miszerint a *Tudományos Gyűjtemény* erős kormányzati felügyelet alatt tartása szorosan köthető Trattner János Tamás személyéhez. Lásd T. ERDÉLYI Ilona, *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés*, Bp., Balassi, 1998, 46.

¹⁴ *I. m.*, 32–36.

¹⁵ Értsd: a *Tudományos Gyűjtemény* alapszabályzata.

¹⁶ Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában megtalálható a folyóirat ritkán kutatott anyaga, a szerkesztőség szerződése, a szerkesztőségbe beküldött írások listája, az is, hogy melyik szerkesztő mely

ambíció vezette. Teleki József sokat fáradozott egy tudós társaság megalapításán, később kulcsfontosságú szerepe volt az Akadémia tervének kidolgozásában, majd az intézmény működésében is.¹⁷ 1817-től 1822-ig számos *Tudományos Gyűjtemény*-kötetben megtalálhatjuk a monogramját; nem csak értekezéseket, bírálatokat írt.¹⁸ Az Akadémia megalapítása iránti igényéről Kazinczynak írt leveléből sokat megtudunk¹⁹; a folyóiratban való lelkiismeretes részvételt az intézményesült tudományosságért tett fiataalkori gesztusként értelmezem.²⁰

A vallási türelem jegyében a szerkesztőségi tagok között volt a katolikus Fejér György, az evangélikus Schedius Lajos, és a református Pethe Ferenc, valamint Kultsár István, illetve a régiséggyűjtő Jankovich Miklós, és az orvos Faragó György.²¹ T. Erdélyi is utal rá, hogy Trattner esetleg „a felsőbb ígéretet, a biztos háttérrel érezhette, amikor már az első évben, 1817 végén feltűnő magabiztossággal mindent a maga kezébe akart venni.”²² A Trattner és Fejér között fellépő konfliktusok miatt hamar szükségessé vált írásban rögzíteni a szerkesztőségi tagok feladatait és pozícióját. Ezért írták meg a *Tudományos Gyűjtemény* Intézetét, és e szerződéshez tartozó belső szervezeti szabályzat fennmaradt. Ebben a szerkesztők többek között azt is kinyilatkoztatták, hogy a tagok *minden rendbeliek lehetnek*²³ (azaz nem rendi alapon válogatták meg tagjaikat), illetve hogy a közlésre beérkező kéziratokat bármelyik belső tag elolvashatta, értékelhette. A lap köré csoportosuló személyek nézeteinek eklektikus volta gyakran kisebb-nagyobb ellentmondásokat idézett elő a *Tudományos Gyűjtemény* köteteiben. A lap nemcsak a szerkesztők munkáját, hanem a publikált írásokat is honorálta – ez volt az első magyar tudományos tartalmú sajtótermék, amely íróinak tiszteletdíjat ígért.²⁴ A pénzjutalom ellenére nem árt megjegyezni, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*ben időnként az

értekezéseket bírálta. Alább helyenként hivatkozom a *Tudományos Gyűjtemény* kéziratári anyagára. Lásd OSZK Kt., Fol. Hung. 3, Fol. Hung. 4., Fol. Hung. 1100.

¹⁷ Teleki levelezéséhez lásd *A római szent birodalmi Széki Gróf Teleki család Gyömrői levéltára*, összeállította IVÁNYI Béla, Kiadja a gr. Teleki család gyömrői ága, Szeged, 1931. valamint *A Teleki család iratai*, Levéltári leltárak, összeállította BAKÁCS István, Magyar Országos Levéltár, Bp., 1970, 49. köt., illetve *Új magyar életrajzi lexikon*, főszerk. MARKÓ László, h. n., Helikon, 2007., VI., 666.

¹⁸ CSÉCS Teréz, *A Tudományos Gyűjtemény (1817-1871) repertórium*, Győr, Palatia, 1998.

¹⁹ TELEKI József levele KAZINCZYNak, (Posony, apr. 21.), 1826., Kaz/Lev, 20. köt. 15–16.

²⁰ Fejér György főszerkesztő végleges kivonulása után a lap vezető pozíciójába 1819 januárjában Thaisz András, a Teleki család ügyvédje kerül; a kevésbé mérvadó személyiségű Thaisz irányíthatósága miatt szerkesztőnek megfelelt a Trattner- és a Teleki család számára is.

²¹ *A magyar sajtó története*, BUZINKAY–KÓKAY szerk., Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége–Bálint György Újságíró-iskola, 1999, 53. ill. MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története* Fejér György (1817-1818) és Thaisz András (1819-1827) szerkesztősége idején, Szeged, 1976.

²² *I. m.*, 47.

²³ Lásd OSZK Kt., Fol. Hung. 4.

²⁴ *A magyar sajtó története*, BUZINKAY–KÓKAY (szerk.), Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége–Bálint György Újságíró-iskola, 1999, 53.

alacsony számú beérkezett kézirat lehetett az oka annak, hogy egymásnak ellentmondó ideológiai szemléletű írások is megjelentek.²⁵ Ami még alátámasztja ezt a felvetést, az a már említett szerződés, amelyben le van írva a belső tagoktól elvártak között: „*vagy két Recensió, vagy két helyesen kidolgozott értekezés*”²⁶ megírása szükségeltetik évente a szerkesztőség belső tagjaitól. A szankció bevezetése is arra mutat, hogy a lap nem bővelkedett a minőségi publikációkban.²⁷ A *Tudományos Gyűjtemény* koncepciójáról sokat elárul, hogy számos munka megjelenése után nagy terjedelmű választanulmányokat, „igazításokat”, „antikritikákat” jelentettek meg ugyanabban a témában, megteremtve egyfajta párbeszéd lehetőségét a tudományokkal foglalkozók számára. A *Tudományos Gyűjtemény* első számaiban közölt cikkek, tanulmányok magukban hordozzák a szerkesztőség irányelveit, programját, melyhez a lap az első évben próbált hű maradni. Ez lehet az egyik oka, hogy Fejér György szerkesztése alatt az olvasók száma ugrásszerűen megnövekedett (734 előfizető 1817 végén; főként arisztokrata családok és nemesek, valamint tudósok olvasták).²⁸ A lap tudatosan kerülte a politikai, vallási témákat („*benne helyt nem találnak semmi vallást kiszebbítő; hazai constitutionkat, polgári kormányunkat ócsálló, vagy akármiképp sértegető írások.*”²⁹), ugyanakkor a neológia körüli vitákat lezárni nem tudta, nem lévén a szerkesztőségben egységes álláspont ortológusok és neológusok nézeteit illetően.³⁰ Az értekezések leggyakoribb témái a történelem, neveléstudomány, az ország tájainak geológiai ismertetése, az állattenyésztés, a jogfilozófia.

A *Könyv-vizsgálatások*-rovatban jelentek meg könyvrecenziók, műbírálatok, külön alrovatban a magyar és a külföldi kötetekről. A szépirodalom nem differenciálódik az általános értelemben vett *literaturától*, de alapvetően más szempontok szerint minősítik a műalkotásokat, mint például egy matematikai tárgyú kötetet. A műkritika ekkor még általában

²⁵ FENYŐ István, *Magyarság és emberi egyetemesség*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 81.

²⁶ Először négyet akartak előírni, de rájöttek, hogy ilyen magas szám mellett sokan nem vállalnák a tisztséget. OSZK Kt., Fol. Hung. 4.

²⁷ A beküldött értekezések végére a bírálók ítéletet írtak: bekerülhet-e a lapba, vagy sem. Esetenként indoklást is írtak hozzá. Teleki egy ízben tudománytalansággal, sekélyességgel indokolta döntését Huszár József filozófiai dolgozatát illetően, Lásd. *Tudós Értekezések Gyűjteménye*, OSZK Kt. Fol. Hung. 11.

²⁸ *A magyar sajtó története*, BUZINKAY-KÓKAY (szerk.), Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége-Bálint György Újságíró-iskola, 1999, 54.

²⁹ OSZK Kt., Fol. Hung. 4.

³⁰ Megjegyezném, hogy Toldy Ferenc Teleki emlékbeszédében ugyanakkor a Marczibányi Intézet pályázatának díjnyertes dolgozatát, amely Teleki József műve, a maga korának „legnevezetesebb tudományos termékének” nevezte. Lásd TOLDY Ferenc, *Emlékbeszéd Gróf Teleki József M. Akadémiai Elnök felett*. Kiadatott a M. Nemz. Akadémia' költségén, Pest, 1855.

érzékenyen érinti mind a szerzőt, mind az olvasóközönséget, ezért az, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelentek meg például Kölcsey kritikái, így a Csokonai-bírálat, amelyet az Erdélyi Múzeum nem volt hajlandó megjelentetni (Döbrentei arra hivatkozott, hogy Kazinczy kritikájának hatására negyven előfizető mondott fel³¹), meglehetősen bátor gesztus az irodalomban. Megjelentek Szemere Pál, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Katona József írásai, és számos jelentős bírálat; a lap valóban fontos állomása a magyar kritikátörténetnek. Ugyanakkor megszólalt egy más hangvételű kritika is, amely egyrészt pozitív irányban hatott a műfaj változására, másrészt adalék a század eleji magyar drámakoncepciókhoz. Császár Elemér szerint Teleki azért fontos a magyar kritika történetében, mert az ő kritikái teremtik meg a műkritika magyar sablonját, továbbá ő ismerte fel először, hogy a kritika igaz hivatása a közönség tájékoztatása; ezért ez a fő szervezőelve Teleki kritikai működésének.³²

3. „Ettől a Telekitől sokat várok”³³

Az 1817-es esztendő jelentősnek tekinthető többek között³⁴ a Marczibányi-díj megalapítása és a *Tudományos Gyűjtemény* indulása miatt. A Nyugat-Európában már megfogalmazódott új esztétikai-filozófiai elvek ettől az évtől kezdve koncentráltabban tetten érhetők a magyar sajtóban.

Hasonlóképp Teleki József drámapírálatain és tanulmányain is nyomot hagyott a családi könyvtári gyűjtemény és az idegen nyelvű olvasmányélmények – a kor legfrissebb filozófiai-esztétikai gondolatai egy arisztokratán³⁵ keresztül integrálódtak a folyóirat előfizetőinek

³¹ *A magyar sajtó története*, BUZINKAY-KÓKAY (szerk.), Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége-Bálint György Újságíró-iskola, 1999, 51.

³² CSÁSZÁR Elemér, *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*, Bp., Pallas, 1925.

³³ KAZINCZY levele DÖBRENTEI Gábornak, (Széphalom, nov. 10.), 1818. in Kaz/Lev, 16. köt. 232.

³⁴ Az 1817-es év jelentőségét Nagy Imre többek között a következőkkel is alátámasztja: ekkor jelenik meg Kölcsey Berzsenyi-recenziója, Domby Márton Csokonai-könyve is. lásd NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993., 11.

³⁵ A kritika ekkor gyenge műfaji pozíciójának hitelességén javíthatott, hogy az arisztokráciához tartozó személy szánta magát recenzió írására, aki kiemelkedő képzettséggel, ritka európai műveltséggel rendelkezik, ugyanakkor szépirodalmi műveket nem ír, az irigység, a vetélkedés szándéka ezáltal kizárható a recenzens személyét illetően. Vö. FENYŐ István, *Az irodalom reszpublikájáért (1817–1830)*, Bp., Akadémiai, 1976, 210–211. ill. Katona Ilka-bírálatának fogadtatása: KATONA József, *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, szerk. OROSZ László, Bp., Balassi, 2001, 206.

ismeretei közé. *A régi és új költés különbségeiről*³⁶ című esztétikai dolgozata a német koraromantikus irodalom első magyar recepciói közé sorolható³⁷. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a koraromantikusnak nevezett irodalom hatása érezhető másoknál is, ám nem tartom kizártnak, hogy legitimálva (ezután mások számára követhető példaként), célzott tudatossággal, rendszerezettséggel Teleki alkalmazza először ezeket az esztétikai gondolatokat a magyar nyelvű kritikai sajtóban. Kant, a Schlegel-testvérek, Jean Paul, Fridrich Bouterwek, Schiller egyes gondolatainak közvetítése Teleki széles látókörének bizonyítéka.³⁸ Ezt a válogatott műveltséget a gróf a göttingeni egyetemen eltöltött két évnek³⁹, illetve a nyugat-európai utazásának köszönheti⁴⁰. Az utóbbi években zajló konstellációkutatás, valamint a korszak tudományos intézményei működésének feltárása kimutatta, hogy a göttingeni Georg-August Universitát sajátos tudáseszménye és az angol szerveződési minták alapján működő kutatómunka eredményeképp a 19. század elejére olyan Európában egyedülálló paradigmikus program jött létre, amely a korszerűnek számító gondolkodás által lehetővé tette kiemelkedő eredmények megszületését, és azok széles körű terjesztését.⁴¹ Gyakorlati értelemben véve a több száz magyar diák, aki megfordult ott, hazatérve működésbe lépett a természettudományok és a szellemtudományok területén, sőt, gyakran mindkét területen egyszerre.⁴² Teleki párhuzamosan foglalkozott történettudománnyal, irodalommal, esztétikával, és joggal. Urbanitás-elven alapuló⁴³ megközelítése, gondolkodása

³⁶ *Tudományos Gyűjtemény*, 1818/II., 48–73. A dolgozat megjelent továbbá: JUHÁSZ István (szerk.), *A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) I.*, Bp., Magvető, 1985.

³⁷ FENYŐ István, *Az irodalom reszpublikájáért (1817 – 1830)*, Bp., Akadémiai, 1976, 198–209.

³⁸ Esztétikai dolgozatában Teleki a következő elméleti művekre hivatkozik (a *Tudományos Gyűjtemény*ben közölt helyesírás szerint idézem): Kants' Kritik der aesthetischen Urtheilskraft, nevezetesen azon szakasz, mely ezen felyül írással jön elő: Vom intellektuellen Interesse am Schönen; Schiller, Über die sentimentale und naive Dichtung, in Kleine Prosaische Schriften, Béts, 1817; Bouterwek's Geschichte der Poesie und Beredtsamkeit seit dem Ende des 18 Jahrhunderts, Göttingen, 1801; Bouterwek's Aesthetik, 1806; August Wilhelm Schlegel's Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur, Heidelberg, 1809.

³⁹ BORZSÁK István, *Budai Ézsaiás és a klasszika-filológiának kezdetei*, (A Göttingában nevelődött magyar diákok névsora) Bp., Akadémiai, 1955, 199.

⁴⁰ Teleki nyugat-európai utazásairól „hűen a családi szokásokhoz” német nyelvű útinaplót vezetett *Tagebuch einer im Jahr 1812. den 9. April unternommenen Reise*. A napló 1931-ben még megvolt a Teleki család gyömrői levéltárában. Jelenleg lappang, vagy megsemmisült. Erről lásd IVÁNYI Béla, *A széki gróf Teleki család Gyömrői levéltára*, Szeged, Kiadja a gr. Teleki család gyömrői ága, 1931, 25.

⁴¹ Lásd BALOGH Piroska, *Ars scientiae, Közelítések Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Kossuth, 2007; GURKA Dezső, *A romantika terei, Az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményei a romantika korában.*, Bp., Gondolat, 2009.,

⁴² Kivált a számadatok miatt lásd DÜMMERTH Dezső, *Göttinga és a magyar szellemi élet*, in Filológiai Közlöny, 1961, 359.

⁴³ Vö. FÓRIZS Gergely, *Álpeseken Álpesek emelkednek, A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009, 117, ill. BÉKÉS Vera, *A hiányzó paradigma*, Debrecen, Latin Betűk, 1997., 126–127.

megmutatkozik abban, hogy *A régi és új költés különbségeiről* című dolgozatában is olyan szerzőkre hivatkozik, akik az új esztétikai irányokat képviselték, másrészt fiatalkori értekezéseiben, kritikai megnyilvánulásaiban⁴⁴ általában az irodalmi érdeklődés legérzékenyebb és egyben legforróbb vitáihoz szól hozzá, meglehetősen „hideg fejjel”⁴⁵. Ilyen tudományos szempontból követendő mintákat közvetít másik, nyelvészeti tárgyú műve is: *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által*.⁴⁶ Tudományos komolysága és alapossága tehát kritikátörténeti jelentőséggel bír, ugyanakkor a szövegek objektív retorikája automatikusan a hitelességet kommunikálja az olvasók felé. A sajátos, véleményem szerint Göttingenhez is kapcsolható esztétikai és retorikai működés teszi szövegeit más drámakritikák és tanulmányok korabeli szerzőitől elkülöníthetővé. Ez megmutatkozik két drámabírálatában is, amelyek esetében először a szerzőség tisztázására szeretnék most kísérletet tenni.

Az első szöveg 1817-ben jelent meg⁴⁷ Gombos Imre *Az esküvés* című szomorújátékként⁴⁸ meghatározott művének kritikája. Még a dráma kiadásának évében megjelenik a bírálat. Gombosnak csak a monogramja látható a kötetben, ezt viszont hibásan közli a *Tudományos Gyűjtemény*: G. J. monogrammal, miközben a Telekit jelző T. J. feltevésem szerint szintén hibásan, T. I. formában jelenik meg. Úgy vélem, ez esetben egyszerű kombinatorikai hibával számolhatunk. Teleki ugyanis levelezett Kazinczyval, és

⁴⁴ Teleki hidegfejűségére jó példa, hogy amikor Kölcsey Berzsenyi-recenziója megjelenését követően Berzsenyi 1818-ban polemikus antikritikát küld a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségébe, Teleki aláírja azt a véleményt, amely visszaküldendőnek ítéli az antirecenziót. „(...) azt a szerzőnek oly kéréssel ítélem visszaküldendőnek, hogy azt újra általnézvén, tulajdon ítélete szerint minden keményebb személyisértő kifejezésektől szorgosan megtisztítván, vagy jóval megrövidítse, vagy pedig inkább értekező mint antikritikai formába öltöztesse (...)” lásd OSZK Kt., Fol. Hung. 4. Nem tudható azonban, hogy Berzsenyire eljutott-e Teleki véleménye, mindazonáltal az *Eszrevételekben* már tudatosan kerül a személyisértést. Lásd FÓRIZS Gergely, *Álpeseken Álpesek emelkednek, A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009, 186–187.

⁴⁵ „Én alig várom az időt, a' mellyben ennek az ifjú esztendejű, de nagy készületű 's tiszta fejű Urnak ismeretségébe eljuthassak, 's örömmel vallom, hogy én Gróf Teleki Józsefről mondom Literaturánkra nézve ezt: Hic vir hic est, tibi quem promitti saepius audisti! A T. Gy. legközelebbi darabjában is van egy dolgozása, mellyet gyönyörködve olvastam. Legtitkosabb vonásaiban lesem gondolkozását, 's örömmel látom, hogy a' fej megszabadult bizonyos kelevényektől, mellyek sok jó fejeinket bántják.” KAZINCZY levele SZABÓ Jánosnak, (h. n., jan. 23.), 1820., Kaz/Lev, 17. köt., 31.

⁴⁶ TELEKI József, *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által*. Jutalom Feleletek a Magyar Nyelvről a Magyar Nemzeti Múzeum 1815, 1816, 1817. esztendei kérdéseire. Kiadta HORVÁTH István, Pesten, 1821.

⁴⁷ *Tudományos Gyűjtemény*, 1817, VI. 86–94. (A két kritikát nehéz elérhetősége miatt jelen dolgozatom függelékében digitalizált változatban, szöveghű formában közlöm.)

⁴⁸ DÖMÖTÖR Miklós, *Az esküvés*, szomorújáték öt felvonásban, szerzte G. I., 1817. Lásd még GOMBOS Imre, *Az esküvés*, Bp., Franklin Társulat, 1881. (GYULAI Pál előszavával)

egyszer sem cáfolta, hogy a két szöveg az ő szellemi tulajdona lenne. Kazinczy számos levelében írt barátainak az ifjú Teleki tehetségéről, a lapban megjelent írásait, és a kritikáinak hangvételt is dicsérte. A Telekiről kialakuló irodalmi közvéleményt Kazinczy szava alapvetően befolyásolhatta. Kettőjük barátságos viszonyáról sokat elárulnak a következő, levelezésükből idézett szöveghelyek. „Kassai József felette modeste van recenzálva. Gróf Teleki József a recenzens.”⁴⁹ „Octóberi kötetében a Tudományos Gyűjteménynek a' Kassai József Szerencsi Pléb. Grammatikáját T. J. (Gróf Teleki József) recenseálá. Ez a derék ifjú már elébb egy Aesthetikai Értekezést adott. Ettől a Telekitől sokat várok.”⁵⁰ „József pedig, a László fija, Budán a Helytartó Tanácsnál, az, kire én ezt kiáltozom: Hic vir hic est, tibi quem promisti saepius audisti. Melly lélek! Melly elkészülés! Melly tűz! A' Tud. Gyűjt.-ben a T. J. betűk az ő dolgozásait jegyzik.”⁵¹ „A Tud. Gyűjt. Juniusi darabjában Bártfai leveleid Recenziója⁵² kijött. Ha hihetek a siglának, Gróf Teleki József, a' László fija recenseálá.”⁵³ Kazinczy és Teleki levelezésében is találunk néhány olyan gondolatot, amely a gróf kritikáiban visszaköszön. 1820-ban megköszöni Kazinczynak, hogy elküldte neki az *Erdélyi leveleket*. Ebben a levelében a legnagyobb udvariassággal, de közli negatív észrevételeit Kazinczyval. Először összességében megdicséri őt, aztán felhívja a figyelmét a következőkre: az oláh nemzet restsége, gondatlansága a földesurak önkényes viselkedésére vezethető vissza. (Védelmébe veszi az erdélyi jobbagyságot.) Az *Erdélyi levelek* harmadik levelében található szó szerinti idézetek, statisztikai adatok szerint unalmasak; azt javasolja, hogy fogalmazza át saját stílusára ezeket a részeket Kazinczy. Végül a következő tanácsot adja még neki:

„Az élő személyeknek nyomtatásban való említése is, olly kényes dolog, hogy itt még a legnagyobb vigyázattal is, alig lehet kívánságoknak eleget tenni, némely minden dicséretet igen csekélynek nézvén, más a' legnagyobb dicsérettől szerénységgel irtóztatván. Ezek azon csekély észrevételeim, mellyek ezen becses munka eránt a legszorgalmatosb átolvasás után előfordultak. Reményilem, hogy a' Tekintetes Úr általok meg fog győztettni: hogy barátságos bizodalomára legalább nyiltszivűségem által magamat érdemessé ohajtottam tenni.”⁵⁴

1820 júniusában még egy levelet ír Kazinczynak, amelyben Szentmiklóssy Alajos az évben

⁴⁹ KAZINCZY levele ÉDES Gergelynek, (h. n., nov. 1.), 1818., Kaz/Lev, 16. köt. 218.

⁵⁰ KAZINCZY levele DÖBRENTÉI Gábornak, (Széphalom, nov. 10), 1818., Kaz/Lev, 16. köt. 232.

⁵¹ KAZINCZY levele BUCZY Emilnek, (Széphalom, márc. 18.), 1819., Kaz/Lev, 16. köt. 334.

⁵² *Tudományos Gyűjtemény*, 1819, VI., 77–85.

⁵³ KAZINCZY levele Gr. DESSEWFFY Józsefnek, (Széphalom, júl. 13.), 1819, Kaz/Lev, 16. köt. 453.

⁵⁴ TELEKI József levele KAZINCZYNak, (Pest, febr. 21.), 1820., Kaz/Lev, 17. köt. 81.

megjelent Hunyady László című drámájának rövid bírálatát tartalmazza:

A mi Szentmiklósynk Hunyady Lászlójában sok szép gondolatok találkoznak, kár hogy a karakterek festésében nagyobb merészséggel nem bánt, hogy Goethének Egmontja igen sokat vőlt szeme előtt, és hogy a kötött beszéd által előadásának nagyobb erőt, költői szellemet nem adott. Az ifjúnak igen szép talentoma vagyon a játékszini felsőbb költésre is, ohajtani lehet, hogy ezt szorgalmas gyakorlása által még jobban kifejtse, és így költésünk e részbeli hiányosságát kipótolja; mert a mi Kisfaludy Károlyunktól, kinek inkább a víg és érzékeny, mint a szomorú játékokra látszik talentoma lenni, és ki eddig szerzett kedvességét inkább darabjainak nemzetiséggel teljes tárgya, és a játékszini mesterséges felosztás; némely hathatós körülállások szerencsés megragadása, eleven festése és némely éles gondolatok, mint munkáinak belső érdeme, költői ereje, klasszikos volta által nyerte meg, e részben valami tökéletest már azért sem várhatunk, mivel darabjainak kidolgozására elég időt nem fordít.⁵⁵

Mivel a *Tudományos Gyűjtemény*ben számos kritika és értekezés jelent meg névtelenül, vagy álnév alatt, az általam Telekinek tulajdonított szövegekről természetesen nem mondható teljes bizonyossággal, hogy a gróf írásai. Ám nem találtam egyetlen bizonyítékot sem arra nézve, hogy a két recenzió nem az ő munkája lenne, így jelen dolgozatban Teleki-kritikákként fogom kezelni ezeket, ahogyan azt a korábbi szakirodalom is teszi.⁵⁶

A fentiek alapján valószínűsíthető tehát, hogy Teleki fiataalkori esztétikai és nyelvészeti, illetve történeti értekezéseinek elsöprő sikere következtében olyan tekintélyre tett szert, amely e kényes területen, a kritikairás zűrös, érzékeny, polemikus világában példaértékűvé válik. Tekintélyt szerzett a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségében is, ahol nézeteit érvényesítette egészen 1822-ig, amikor ezzel a tevékenységgel felhagyott. Ám abban az évben még megjelent Kisfaludy Károly 1820-as drámakötetéről írott kritikája.

4. „Játékszini tekintetben” – Teleki József drámabírálatai

⁵⁵ E rövid leírás szempontjai hasonlatosak az alább tárgyalt két bírálat szempontjaival. TELEKI József levele KAZINCZYNak, (Szirák, jún. 28.) 1820, Kaz/Lev, 17. köt. 171–172.

⁵⁶ SOLT Andor, *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772–1826)*, Bp., Akadémiai, 1970, 217. ill. FENYŐ István, *Az irodalom reszpublikájáért (1817–1830)*, Bp., Akadémiai, 1976, 31. vmint WALDAPFEL József, *A Telekiek szerepe in Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1935, 241–242, CSÁSZÁR Elemér, *A magyar irodalmi kritika története*, Bp., 1925, 96–97., TAXNER Ernő, *Teslér Lászlóról*, ItK, 1968, 74–76.

A fejezet címében idézett szókapcsolat értelemszerűen azt a kérdést generálja, hogyan jelenik meg a színszerűség igénye Teleki drámaszemléletében. Mivel tudható, hogy másokhoz hasonlóan Kisfaludy Károly és Gombos Imre is ösztönözve volt a magyar színjáték fejlődésének előmozdítására a kor drámapályázatai⁵⁷ által, műveik megírását a színpadi igények döntően befolyásolták. Egyértelműen színpadra szánt drámák ezek, még ha kötetben jelentek is meg. Könyvkritika mégis kizárólag ez utóbbi miatt jelenhetett meg róluk. A dramaturgiai vizsgálat, amelyre Teleki vállalkozik, mindkét esetben kétirányú: egyrészt egy elméleti koncepció gyakorlati alkalmazására tesz kísérletet, másrészt mozgósítja az előadás gyakorlatáról birtokolt ismereteit, és saját befogadói elvárásrendszerét, amelyben nézői és olvasói szempontok váltakoznak. Jelen fejezet részben e kettősséget járja körül (segítségül függelékben mindkét kritika betűhív átirata megtalálható), ugyanakkor elkerülhetetlenül reflektálnom kell a Solt Andor által megfogalmazott több mint negyven évvel ezelőtti értékelésre, ítéletre, amely mintegy „kivonta Teleki koncepcióját a forgalomból”.

4.1. Gombos Imre: *Az esküvés*

Teleki elsősorban jogász, amellet pedig talán inkább történész volt⁵⁸ semmint literátor; rendszeres színházelméletet, és drámákat nem írt. Bírálatairól Fenyő Istvánon kívül Solt Andor emlékezett meg⁵⁹. Solt elemzi röviden a két írást, de elmarasztalja őket⁶⁰; azóta e kritikák háttérbe szorultak. Teleki József alapos színpadismerete és olvasottsága azonban nem engedi, hogy ne bíráljuk felül e továbbgondolásra ösztönző recenziók Solt Andor koncepciójában elfoglalt helyét.

⁵⁷ *Hazai s Külföldi Tudósítások*, KULCSÁR István szerk., 1813, II. 8. sz. 57.1. = [Eredetiség és Jutalomtétel]

⁵⁸ Teleki József egyéb munkáit lásd TELEKI József, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, Hunyadi János eredete, 1851., Szilágyi Mihály kormányzó eredeti törvénykönyve, kiad. A Magyar Tudományos Akadémia., *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és szóllás-módok által = Jutalom feleletek*, kiad Horvát István, Pest, Trattner János Tamás, 1821. I., *Egy Tökélletes Magyar Szótár Elrendeltetése, Készítése módja. = Jutalom feleletek*, kiad Horvát István, Pest, Trattner János Tamás, 1821, II.

⁵⁹ Lásd SOLT Andor, *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei*, Bp., Akadémiai, 1970, 215–224.

⁶⁰ Solt Teleki dramaturgiájában a fátumot meghatározónak látta; állítása szerint Telekinél „a drámában a romantika legfőbb jegye a fátum(...) egész dramaturgiája ebben az elvben csúcsosodott ki (...), hogy a szomorújátékot mint sorstragédiát határozta meg.” lásd SOLT Andor, *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772–1826)*, Bp., Akadémiai, 1970, 216–217.

Az 1817-es Teleki-kritika bevezetőjében olvasható tragédia-definícióban Teleki Friedrich Bouterwek göttingeni professzor esztétikáját szinte szó szerint idézi⁶¹. (Bouterwek Teleki esztétikai értekezésében is jelen van.) Teleki két évig hallgatója volt a göttingeni Georg-August Egyetemnek, ekkor hallgatott esztétikát Bouterwek professzornál (valamint Szabó András, a Teleki család nevelője is ott tanult⁶²). Bouterwek esztétikája Greguss Mihály *Compendium Aestheticae* című 1826-os művében szinte egészében fellelhető; mind Greguss, mind Teleki Bouterwek *Aesthetik* című kötetének *Dramatische Formen*⁶³ című fejezetét használta fel a tragédia fogalmának meghatározásakor.⁶⁴) Bouterwek professzor munkáit a „felvilágosult német populárfilozófia” vagy „neohumanista esztétika” közé sorolja a szakirodalom⁶⁵; ugyanakkor észrevehető, hogy a 19. század első három évtizedének magyar esztétikáját, és tulajdonképpen drámaelméletét is némileg meghatározta. Ennek az lehetett az oka, hogy azok a göttingeni egyetemen tanuló magyarok, akik hazatértük után is tevékenyen jelen voltak az irodalmi szférában, rendszerszerűen felépített esztétikáját saját elveik megképzésénél mintegy mankóként használták. Noha nem csak Bouterwek művei és tanári munkája volt hatással az akkori magyar gondolkodókra, talán markánsabban formálták művei a magyar esztétikát és drámaelméletet annál, mint ahogyan arra korábban a szakirodalom reflektált.

Azzal, hogy Teleki – ahogy azt korábban Schiller, Lessing, Bouterwek vagy Benke József⁶⁶ tette – a tragédia céljával kezdi a meghatározást, reflexív módon párbeszédbe lép Gombos drámájával. Azért idézi fel Bouterwek definícióját szó szerint, hogy aztán szembesítse vele a recenzeált alkotást. Ilyen értelemben Bouterwek esztétikájának gyakorlati alkalmazására tesz kísérletet. Nagyon fontos: Teleki mindkét drámakritikájában vállalja, hogy problematikus dramaturgiájú magyar műveket recenzeál tudományos igénnyel, a műalkotás és a műélvezés szempontját egyaránt érvényesítve. Ezt támasztja alá az 1822-es kritika, amely egy kitérővel kezdődik. Ebben megmagyarázza, miért foglalkozik drámaszövegekkel, mi lett volna a kritika-rovat célja: „(...) honni tudományosságunk' egész köréből minden

⁶¹ FENYŐ István, *Az irodalom reszpublikájáért (1817 – 1830)*, Bp., Akadémiai, 1976, 206.

⁶² IMRE Sándor, *Wesselényi Miklós ismeretlen nevelői*, Erdélyi Helikon, 389–395.

⁶³ BOUTERWEK, Friedrich, *Bouterwek's Aesthetik*, Wien und Prag den Franz Daas, 1807, 347.

⁶⁴ GREGUSS Mihály, *Compendium Aestheticae*, Cassoviae, 1826, latinból fordította POLGÁR Anikó, Kalligram, Pozsony, 2000.

⁶⁵ Lásd FÓRIZS Gergely, *Álpeseken Álpesek emelkednek, A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009, 163.

⁶⁶ *A' Theatrum tzélja és haszna*, öszve szedte, és készítette BENKE József, Budán, Nyomtat. Magyar Kir. Universitas betűivel, 1809. = *Benke József színházelméleti írásai*, s.a.r. KERÉNYI Ferenc, Bp., 1976.

nevezetesebb jelenettel Olvasóinkat vi'sgálva óhajtottuk volna megesmértetni.”⁶⁷ Teleki tehát a jó kritikák megírását azért szorgalmazta volna a *Tudományos Gyűjtemény*ben, hogy az olvasóit a kritikus olvasásra nevelje, és nem elsősorban a bírált alkotás szerzőjének szakmai fejlődését akarta segíteni.⁶⁸ Mondhatni *öngondolkodásra* akarta sarkallni az olvasót. Ezért választja ki azokat a drámákat, amelyek nem régen kerültek ki a korabeli „könyvpiacra”. A frissen olvasott drámai művek összevethetők a kritikában felállított értékeléssel, így az akkori olvasó (vagy olvasó irodalmár) a sajátján kívül más értelmezési horizontokat ismerhet meg. Ideális esetben a kritikák összevetése a drámákkal segíthet az olvasónak abban, hogy esztétikai szempontból be tudjon határolni műveket. Így a dráma célja, haszna elé teszi Teleki az esztétikai minőség kritériumát, amit részben a dramaturgia garantálhat. Ebből a szemszögből Solt Andor véleménye, hogy Teleki csak a végzetdrámákat tartotta sikeres drámai műveknek, megkérdőjelezhető. Valószínűbb, hogy Teleki kifejezetten drámatechnikai szempontból állította fel saját koncepcióját. Azért bonyolódik bele a fátyum és Isten viszonyának rendezésébe, mert ezt *Az esküvés* dramaturgiája esetében ezt fontosnak tartja. Nem azt állítja ugyanis, hogy kizárólag a *sors* közrejátszása a kulcs a tragikumhoz, hanem hogy: „E *főként* az által éretik el (...)” [saját kiemelés]. Ezért nem elhanyagolandó kérdés, hogy mit jelentett a fátyum, a sors kifejezés a 18–19. században. A drámapíráló megírásának évéhez viszonylag közel álló (1834) *Philosophiai műszótár*ban a következő olvasható: „Fatum – végzet, örökvégzet, vakszükség, örökhatározat. Változatlan rend, örök rend. Sors, végzés.”⁶⁹ A 20. század elején Novy Ferenc *A végzet szerepe tragédiánkban* című tanulmányában élesen megkülönbözteti *sors* és *végzet* jelentését.⁷⁰ A végzetdráma

⁶⁷ *Tudományos Gyűjtemény*, 1822, II., 88–98.

⁶⁸ Katona József Ilka-bírálat és Bárány Boldizsár Rostája, valamint Döbrentei az *Erdélyi Múzeum* utolsó számában publikált *Eredetiség és Jutalomtétel* című pályázatának eredményhirdetése hordoz egy közös vonást Teleki kritikáival szemben. Ők hárman elsősorban a szerzőnek szánták a bírálatot, míg Teleki a *Tudományos Gyűjtemény* közönségének.

⁶⁹ Megjegyzendő Főrizs megállapítása, miszerint ez a szótár Teleki nyelvművelésről vallott nézetei alapján készült el, tehát nem előíró, hanem leíró jellegű, a nyelvéllapotot tükröző szótár ideáljából indul ki. Mindebből jelen esetben annak tulajdonítok jelentőséget, hogy a műszavakat esztétikai dolgozatokból gyűjtötték, tehát valóban ebben a jelentésben használhatták a szavakat a 19. század első negyedében. Erről bővebben itt: FŐRIZS Gergely, *Álpeken Álpekek emelkednek, A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009, 272–273., vmint *Philosophiai műszótár*, közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság, Budán, 1834.

⁷⁰ „Mindenek előtt különbséget akarunk tenni sors és végzet fogalma között. Sors alatt értjük az ember egyéni életével kapcsolatos események szoros láncolatát. Valamely cselekedet és az ebből folyó következmények viszonya a cselekedetet elkövető emberhez képezi annak sorsát. (...) [A végzet] személytelen mivoltában ellentéte az istenség fogalmának, az ember cselekedeteinek kimenetelét akként fordítja, hogy belőle a legborzasztóbb bűnök támadnak. Mindig csak rontó hatása van, mert a véletlen jó fordulatot szerencsének szoktuk nevezni.” NOVY Ferenc, *A végzet szerepe tragédiánkban*, Bp., Pázmáneum, 1904. 3–4.

németországi és bécsi sikerének idején⁷¹ viszont *sors* és *végzet* fogalma láthatóan még kevésbé különült el, sőt általában szinonimákként jelentek meg. A *végzet centrális funkciója*, személytelen hatalom az ember felett nem csak a keresztényi *szabad akarat* gondolatával áll szemben, nem csak a cselekvés és karakter kapcsolatának kioltása miatt problematikus⁷². A *fátum* beemelése a drámai mű középpontjába, pontosabban a tragédiába, Isten vagy bármilyen transzcendens lény létét megkérdőjelező gesztus. A következmény mindkét esetben – az akkori keresztényi normatívával szemben – irracionális létértelmezés, amely az erkölcsi értékrend által nyújtott védelmi rendszer lerombolását hozza magával. E bizonytalanságokra éppen Gombos drámája hívja fel a figyelmet, ahol a *végzet* áll a középpontban. De félrevezető lenne azt hinni, hogy *Az esküvés* *végzet*-fogalma és a korban mások által használt *sors*-, *fátum*-fogalmak azonosak, vagy egységesek lennének. *Az esküvés*en belül is a legkülönbözőbb helyzetekben hangzanak el a *sors* és *végzet* szavak. A színpadra szánt darab egyik instrukciója az egyetlen – a keresett fogalmakról szóló – szerzői közbevetés: „Ezen titkos Szózat öregbíti éppen a' bényomás' nagyságát, és a' néző' elébe láthatatlan kárpitot von, mellyet a' *fátum* vaskeze szöni látszatik.”⁷³ A Prológusban a *sors* szerepel: „Egy herceg, ki forróan szerette | Hazáját s kedves magzatit, – halállal | Pecsélté ezt, mint ádáz sorsa végzé.”⁷⁴ A viszonyítás kedvéért érdemes néhány korabeli drámaelméleti szöveget példaként idézni ahhoz, hogy teljesebb képet nyerjünk *sors* vagy *végzet* korabeli jelentéséről. Az erről alkotott kép ugyanis meglehetősen összetett. Bárány Boldizsár *Rostájából* a következő példákat hoznám: „(...) de a' *Fátum* tovább szövi mivét (...)”⁷⁵ – itt a kontextusból, melyet most hely híján nem idézek, kiderül, hogy ez a tagmondat retorikai szerepű narrációs eszköz a cselekmény mentén haladó bírálat egyes részeinek összekötésére. További példák, szinte állandó jelzőkkel ellátva, felsorolásszerűen: „*Bánknak, az Egyetlennek Sorsa*”; „*ki tette ezt? – ordítja Bánk és a' Sors bosszut állott*”; „*A Sors mellette áll ostorával*”⁷⁶. Ugyanilyen jellegű megjegyzés Teleki ezen kritikájában is olvasható: „*Azomba a' sors más fordulást ad a' dolognak.*” Ha az *Erdélyi Muzéum* utolsó (1818-as) füzetében fellelhető drámaelméleti gondolatokat vizsgáljuk, észrevesszük: a Bárány Boldizsárnál látottakhoz hasonlóan ott sincs

⁷¹ HEINRICH Gusztáv, *A német végzet-dráma*, Bp., MTA, 1917.

⁷² NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 156.

⁷³ GOMBOS Imre, *Az esküvés*, Bp., Franklin Társulat, 1881, 92.

⁷⁴ *I. m.*, Prológ, 3 sor.

⁷⁵ KATONA József, *Bánk bán (kritikai kiadás)*, s.a.r. OROSZ László, Bp., Akadémiai, 1983, 338.

⁷⁶ *I. m.*, 347–349.

konkrét és rögzített jelentése e fogalomnak Döbrentei Gábor írásában.⁷⁷ Hogy egy német példát is idézzek, Schiller híres esszéjéből idézek: „*Mikor Franz von Sickingen (...) hirtelen hátranéz, és látja a füstöt felszállni várából, ahol felesége és gyermeke gyámoltalanul visszamaradtak, s ő – tovább vonul, hogy megtartsa szavát –, mily nagy lesz akkor számomra az ember, mily kicsiny és hitvány a rettegett, lebírhatatlan sors!*”⁷⁸ Megengedhetnénk a feltételezést, hogy Solt akár Schiller drámái felett is pálcát törhetne e fiatalkori esszében leírtak alapján. Összességében nem mondanám a kor elméleti íróira, hogy mélyebb ontológiai megalapozottsággal használták volna ezt a fogalmat. Emiatt nem tartom Solt Andor Teleki kritikáiról alkotott véleményét kellően megindokoltnak: az a különbség, amit Solt érvként hoz fel az elmarasztalás mellett, nem bizonyítható ilyen egyszerűen. Teleki tragédia-meghatározása talán így foglalható össze: a tragédiai szenvedés megélésének útja az ember *valami* ellen való küzdelmének és bukásának ábrázolása, amely szomorújátéki nagysággal (költői formában a tárgy emelkedettségével) van előadva. Leírja, hogy a tragédia célját három úton érheti el: vagy szituációkat ábrázol (példának hozza az *Othellot*), vagy egyetlen szenvedély katasztrófáját festi (Don Carlos szerelme⁷⁹), vagy pedig egy összetett, bonyolult jellem sorsát bontja ki (*III. Richárd*). E három út egyike sem fordul elő vegytisztán, mindig együtt jelentkeznek, s míg az egyik előtérben van, a másik kettő segédút.⁸⁰

A Teleki-kritika ismerteti *Az esküvés* cselekményét, miközben a bizonyos pontokon felvetéseit, észrevételeit, ötleteit közli. A kritika ritmusán nagyot lendít, hogy Döbrentei, Bárány és Katona recenzióival szemben Teleki szinte egyáltalán nem is idéz szó szerint a recenzeált műből: ehelyett inkább utal az adott jelenetre. Ha Teleki szempontrendszerét szemügyre vesszük, először úgy tűnhet, hogy épp a „buktatópontoknak” tartott mozzanatokról

⁷⁷ „*Elbukott a' Fatum alatt vagy nem*”; „különös sorsának szerencsétlenül egybe fonatott körülállásaiban” lásd DÖBRENTÉI Gábor, *Az első füzetbeli Jutalom' kihirdetésére béküldetett Szomorú Játékokról*, Erdélyi Múzeum, 1818, X., 105–168.

⁷⁸ SCHILLER, Friedrich, *A színpad mint morális intézmény* = SALYÁMOSY Miklós (szerk.), *Kultusz és áldozat – a német esszé klasszikusai*, Bp., Európa, 1981, 70.

⁷⁹ Teleki az ekkor még kevésbé ismert Shakespeare-t és Schillert mint hivatkozási pontot idézi a recenziójában – ez megkerülhetetlenül előre mutat „a romantikus esztétikai irodalom képviselőire, akik eszményképül választják Shakespeare-t a klasszicista drámaelmélettel szemben. Lásd TAMÁS Anna, *A reformkori színházi kritika történetéből* in *Mesterség és alkotás, Tanulmányok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmáról*, MEZEI Márta – WÉBER Antal szerk., Bp., Szépirodalmi, 1972, 362.

⁸⁰ Ez a hármas felosztás benne rejlik a már emlegetett Döbrentei Gábor drámaértelmezésében, és a Rostában is nyomára lehet akadni. Bárány még németül is megadja: „(...) ha a munka situatioi darab (Situationsstück) és nem Didaktisch (tanító) vagy Characteristisch.” lásd KATONA József, *Bánk bán (kritikai kiadás)*, s.a.r. OROSZ László, Bp., Akadémiai, 1983, 350. illetve Erdélyi Múzeum, 1818, X., 137. A felosztás Bouterweknél is megtalálható.

nem tesz konkrét említést. Caesar alakjának töredezettsége ugyanis abban áll, hogy maga Gombos őt pozitív karakternek szánta („*Heves ifjú; buzgó vérének parantsolni nem tud, azonban jó szívű, de tsekély tapasztalással bír*”). Ám, ahogyan azt korábban Pándi Pál is kiemelte, azzal, hogy Caesar Orsini tanácsos döntését, azaz a lányrablást helyesli, szorgalmazza, erkölcsileg többé nem teljes értékű, így „Ottavio következetessége, nagylelkűsége méltatlanra pazarolt emberi-drámai erőfeszítés.”⁸¹ Ez a dramaturgiailag helytelen megoldás Telekit is zavarta, de máshonnan közelítette meg. Ő járható útként jegyzi meg, hogy Ottavio alakjában, aki szerető atya és igazságos fejedelem akar lenni egyszerre, az utóbbi felé kellett volna billennie a mérlegnek, és a környezetének figyelembe vételével (sem a nép, sem Fontanelli, sem a tanács nem akarja Caesar vesztét) esküjét módosítva, mintegy „kegyelmes Titusz módjára” el kellett volna tekintenie a büntetéstől. Ez egyfajta középfaú drámához vezetne, ahol a tragikum pozitívan feloldódik a mű végén – ez Teleki javaslata. Ottavio későbbi döntését, miszerint ő maga akar megvívni fiával, hogy az biztosan életben maradjon, Teleki természetellenesnek tartja. A logikai következtetlenség, amely tulajdonképpen az eszmei bizonytalanságból adódik, szintén fontos pont Teleki bírálatában: a kritikus ugyanis nem érti, miért nem tűnik fel senkinek, hogy Ottavio herceg nem ment el. A karakterek elemzésekor Júlia és Ottavio karakterét elmarasztalja Teleki, egy bekezdés erejéig most ismét felsorakoztatja a karakterekből adódó dramaturgiai hibákat. Júlia lelki alkatának gyökeres változását is hibásnak tartja, mert a változás „a' nélkül [zajlik le], hogy az ő Karakterében vagy a' környülményekbe ennek okát találhatnók.” Ahogy aztán elérkezik Caesar karakteréhez, Teleki kiemeli az alapvető logikai és dramaturgiai ellentmondást: „(...) a' szív jó ugyan, de az értelem nem léte miatt, az indulatoktól a' legnagyobb gonoszságokra vezéreltetik; szörnyű gyengeségei mindazonáltal, melyek felemelkedett nagy tulajdonságokkal nintsenek párosodva, azt a Karaktert is megfosztják a' szomorú játéki méltóságtól.”⁸² Teleki Gombos egyik fő pozitívumaként említi tájékozottságát: „Sok helyen kitetzi a szerzőnek különösebb ösmeretsége az újabb, kivált német írókkal, kiktől sok gondolatokat költsönözött.”⁸³ Gombos drámájának ihletésében (Schiller mellett) Lessing *Emilia Galottija*, valamint a német végzetdrámák játszottak nagy szerepet. A polgári dráma

⁸¹ PÁNDI Pál, *Úton Bolyai Farkas drámáihoz – A XIX. század elejének magyar színműveiről* in *Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc – MARGÓCSY István, Bp., Argumentum, 1990, 75.

⁸² I. m., i. h.

⁸³ I. m., i. h.

(*Emilia Galotti*) lányrablás-tematikáját veszi át (Mirandola hercegének fia elrabol egy menyasszonyt), ennek szituációját kombiálja össze a végzetszerűség motívumán keresztül a tragikus befejezéssel. E két drámai alműfaj filozófiai gyökere egymással szemben áll, Nagy Imre arra vezeti vissza a tényt, hogy Gombos „nem tudja eldönteni, létezik-e gondviselés, mely még a sorsnál is nagyobb erő, vagy pedig isten a kiszámíthatatlan végzettel azonos.”⁸⁴ Gombos drámájának véleményem szerint még az is hibája, hogy érződik: a szerző úgy olvasta Lessing polgári szomorújátékát, mint egy érzékenyjátékot. Nem vette észre benne azt a félelmetes bizonytalanságot, amitől a mű a mai napig izgalmas: hogy Emilia saját ösztöneitől nem tudja megóvni az erkölceit, ezért öleti meg magát; hogy Emilia nem feltétlenül Appianiba szerelmes; hogy máig vitatott: szereti-e a herceg Emiliát, vagy csak kívánja. Gombosnál Júlia szereti a vőlegényét, Caesar nem szerelmes Júliába⁸⁵, sőt, tulajdon kezével öli meg annak vőlegényét. De be is vallja: megbánta tetteit, és vállalja értük felelősséget. Gombos nem veszi észre a polgári identitás jelenlétét Lessing művében. Teleki kérdésekkel célozza meg kritikájában a disszonancia („természetlen fordulás”) okát: ha az esküjét megtartó fejedelem győz Ottavióban az apa felett, akkor miért kell neki vívnia fiával? Ha pedig szükséges az esküszegőnek meghalni a drámában, akkor miért a tulajdon fia által kell elesnie? Megállapítható tehát Teleki egykorú kritikájáról, hogy Gombos Imre *Az esküvés* című művében rejlő ellentmondásos ember- és világképet a dramaturgia felől támadja meg, megmutatva ezzel annak hibáit.

Teleki szerint jobban sikerült volna a dráma, ha versben íródik; megjegyzése szintén mutatja olvasói és nézői befogadás egymásba játszatását.⁸⁶ Kritikája végén érzékeltetni igyekszik, hogy a mű megítélése függ az írói szándéktól is. Ugyanolyan mércével vizsgálja Kisfaludy *Kemény Simonját*, mint Gombos Imre művét, azonban Gombost még több dráma írására szólítja fel, bátorítja. Gombos nem kezdő drámaíró volt ekkor⁸⁷; *Az esküvés* utolsó műve volt, ezután, ahogy a kor másik négy drámaírója is, az 1820-as évekre leteszi a tollat⁸⁸.

⁸⁴ NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 158.

⁸⁵ „Júliát bírni akarom; Modéna Hertzeg asszonya az én jegyesem.” Lásd GOMBOS Imre, *Az esküvés*, kiad. DÖMÖTÖR Miklós, 1817, 17.

⁸⁶ „A' versek harmoniája, a kötött beszéd' kellemei, melyek nélkül minden költemény a' folyó beszédhez többet vagy kevesebbet közelít, az előadás szépségét ezen szomorú Játékban is emelték volna.” *Tudományos Gyűjtemény*, 1817, VI, 86–94.

⁸⁷ Gombos Imre kéziratban maradt drámáinak címe és keletkezésük időpontja: *Lilla* (Töredék), *Bavaria Albert* (1812), *A testvérek* (1812–1815 között), *A szekrény és a rózsabokor* (1815), *Tugut* (Drámaterv) (1812–1816 között), *Elek és Polyxena* (1814) lásd NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 220.

⁸⁸ „Katona, a két Kisfaludy, továbbá Bolyai Farkas és Gombos Imre.” lásd NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 18.

Teleki *Esküvés*-kritikája tehát rámutat a dramaturgiai hibákra, a szerkezet logikai buktatóira, a karakterek vadhajtasaira. Nem azért marasztalja el a drámát, mert Gombos nem írta rá a végzetdráma algoritmusára⁸⁹ saját művét. A drámaszerkezet, a konstrukció stabilitása magasabb rendű kritérium Telekinél, mint a fátum működése. A karakterek bírálatakor Teleki egyetlen szempontja a hitelesség, vagy *hihetőség*. Júlia megváltozása, Ottavio ragaszkodása esküjéhez – amellyel egyébként épp a kegyességtől és ezáltal a felvilágosult uralkodói magatartástól zárja el magát a herceg – hiteltelen és irracionális egyéniségképeket idéz elő. Ha elfogadjuk Nagy Imre végkövetkeztetését, miszerint Gombos tragédiája „átmeneti jellegű, sok tekintetben még kiforratlan korszakot reprezentáló tisztázatlansága következtében érdemel figyelmet”⁹⁰, akkor a romantika recens irodalmát jól ismerő tudós Teleki kritikájának relevanciáját sem kell eltagadnunk. Hiszen azon felül, hogy Teleki József drámabírálati cikke népszerűsítette a dramaturgiai szempontú olvasatot a folyóirat előfizetőinek körében, ez a kritika *Az esküvés* egyetlen Gombos-korabeli recepcióesztétikai visszhangja.⁹¹ Ráadásul a dráma második kiadásakor Gyulai odailleszti Teleki kritikáját *Az esküvés* elé, ami mutatja, hogy Teleki megállapításait Gyulai igazoltnak tekintette.⁹²

4.2. Kisfaludy Károly: *Kemény Simon, Barátság és Nagylelkűség*

Teleki József másik drámabírálatának vizsgálati módszerébe a komparatív eszközöket, a történettudat és irodalom, valamint a nemzettudat kérdéskörét is bevonja. Míg Gombost anonim szerzőként bírálta, Kisfaludy Károly neve ekkor már szélesebb körben ismert.⁹³

⁸⁹ NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 154.

⁹⁰ *Uo.*, 163.

⁹¹ Ismereteim szerint a sajtóban nem említik még a kötet megjelenését sem, Ungvárnémeti Tóth László írja a következőt Bécsből Kazinczynak 1819-ben: „*Viener allgemeine Literatur Zeitung Febr 27dikén 29. szám alatt a' magyar Drámákat itélgeti. Első neki a' Tétényi leány, melyet nagyon megdicsér; második Hunyadi János, (...) harmadik Hunyadi László. (...) Azután Az esküvés (Gombos József [!]) – mit Feuer und Wärme geschrieben. Schade, dass der magyarische Styl nicht rein, und correct.*” lásd UNGVÁRNÉMETI Tóth László levele KAZINCZY Ferencnek, (Béts, Mart. 13dikán), 1819, Kaz/Lev, 16. köt. 323.

⁹² GOMBOS Imre, *Az esküvés*, előszó GYULAI Pál, Bp., Franklin Társulat, 1881.

⁹³ Kisfaludy Károly drámáit a 19. század elején előszeretettel alkalmazták színpadra. A *Stibor Vajda, Kérők, Ilka*, a *Szécsi Mária*, a *Pártütők*, végül a *Kemény Simon* című drámáit 1819. május 2. és június 14. között játszotta a fehérvári társulat Pesten. A fennmaradt színikritikák, beszámolók sikerről árulkodnak. A *Kemény Simon* bemutatójáról fennmaradt német nyelvű kritika egy része Kerényi összegző fordításában így hangzik: „A himnikus dicséret Boileau Homéroszra tett mondását alkalmazza ide: amit megérint, arannyá változik.

Korábbi kritikájában Teleki kizárólag dramaturgiai szempontokat érvényesített, itt viszont néhol írott és előadott dráma státusa megkeveredni látszik. (Előfordulhat, hogy Teleki látta színpadon Kisfaludy műveit, és ez befolyásolhatta.)

A kritika egy kisebb kitérővel indul, ahol Teleki megmagyarázza, miért nem íródott eddig Kisfaludyról értékelés a *Tudományos Gyűjteményben* – történetileg jelentős apológiája elébe megy mindenfajta következtetésnek: nem azért, mert a művei tökéletesek, és nem azért, mert szóra sem érdemesek. A hiány oka, hogy a recenzió műfaját az olvasók nem kedvelik, mert nem íródtak még megfelelő színvonalú kritikák. Teleki kritikusi stratégiája a legnagyobb fokú udvariasság, és az őszinte, elfogulatlan analízis összeegyeztetésére, kiegyensúlyozására való törekvés. Ebben a kritikában is az első összegző gondolat Kisfaludy két drámájáról azok rövidegéről és jó minőségéről szól.⁹⁴ Ez a pozitív tartalmú megjegyzés összecseng a Kazinczyhoz írt, korábban idézett levelében tett utalással, miszerint Kisfaludy víg- és érzékenyjátékai jobbak a szomorújátékainál, mégpedig Teleki szerint azért, mert utóbbiak kidolgozására nem szánt a szerző elég időt.⁹⁵ Nem derül ki, hogy Teleki mihez képest érezte kevésnek ezt az időt, mint ahogy az is talány marad, vajon mennyi lenne az ideális energia-ráfordítás időben mérve, kiderül viszont, hogy jól ismeri Kisfaludy többi munkáját is. Az Ilkáról mondtak – tekintve Katona Ilka-bírálatát – kiváltképpen fontosak. A bírálat elején felhívja a figyelmet arra, hogy a Kemény Simon-témát már 1817-ben feldolgozta „egy érdemes Erdélyi hazánkfia”, de leszögezi, hogy ettől még Kisfaludy munkája független maradt, „csak a tárgyat nyerte tőle”. Teleki feltehetően azért nem jelzi, hogy az 1817-es *Kemény Simon* Bolyai Farkas drámája⁹⁶, mert annak első kiadásán az író neve nem szerepel, csupán annyi: „írta egy Hazafi Szebenben”. (Bolyai kilétét az *Erélyi Muzéum* sem fedte fel a sajtóban 1818-ban, az *Eredetiség és Jutalomtétel* néven ismert drámapályázat

(...) a közönség szégyenkezés nélkül sírt.” Lásd *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837)*, s.a.r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Mundus, 2000. I–III., 67, illetve BAYER József, *A nemzeti játékszín története*, Kiadta az MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, 1887, I., 441–442.

⁹⁴ „Az előttünk lévő két Drámák K. Úrnak minden eddig elő esméretes Játékszini Darabjai között szinte legrövidebbek, de azért az elsőséget egyiknek sem engedik által, és csak keveset szenvednek meg magok mellett.” *Tudományos Gyűjtemény*, 1822, II., 88–98.

⁹⁵ „(...) Ilka mint kevés napoknak szüleményje, – jóllehet ezen utólsónak több igen szép oldalait senki kétségbe nem hozhatja, – a' Kritika szorosabb kívánságainak nem minden részéről felelnek meg.” Teleki József, *Tudományos Gyűjtemény*, 1822, II. Egy gondolat erejéig érdemes utalni Katona Ilka-bírálatára, amelyben Katona is elmarasztalóan vélekedik Kisfaludy művéről. Waldapfel megállapítása szerint Katona fő szempontja a drámaiság. Teleki kritikusi stratégiája miatt nézeteit nem részletezi, de figyelemre méltó ez a megjegyzése. Lásd KATONA József, *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, kiad. OROSZ László, Bp., Balassi, 2001, 51, 200.

⁹⁶ BOLYAI Farkas, *Drámák*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.

eredményhirdetésénél, pedig rövid bírálatot is közöltek Bolyai darabjairól, a *Pausanias*ról, a *Mohamedről*, és a *Kemény Simon*ról is.⁹⁷⁾

Teleki röviden ismerteti a drámák történelmi kontextusát, ezáltal magát a cselekményt is – a történelmi esemény bemutatását Teleki is kiélezi a drámai szituációra, arra, hogy a „tettekben gazdag korban” Hunyadi egyedülálló vezér volt, akinek életéért hatalmas hajtóvadászatba kezdett a török, miközben egész Európa sorsa függött Hunyaditól. (Ez a sarkított interpretáció sokat elárul arról, milyen elvárások álltak Teleki bírálatá mögött: a történetet ő is inkább magánélet és közélet ütközése szempontjából értelmezi, valamint a hazáért hozott áldozat felől, ahogyan Kisfaludy⁹⁸ is, és támogatja ezt az olvasatot, mert ez „minden Magyar szívet a' legtisztább hazafi érzéssel tölthet el”). A nyers szituáció feszültségét Kisfaludy Károly próbálta ráhelyezni Kemény Simonra, aki nem volt kiemelkedő vezér, csupán „el-szánt vitéz”, mégis az ő helytállásától függött ezáltal egy nemzet sorsa. Ezt kibontva fogalmazza meg a recenzens, miért nem sikeres mégsem ez a két Kemény Simon-dráma: mert a drámai szituációtól, figurák és szándékok ütközésétől mentes mű nem felel meg a dráma szigorúbb értelemben vett elvárásainak. Teleki szerint a tragédia technikai és formai kritériumai magasabbrendűek, mint a nemzeti témaválasztás. (Teleki úgy állítja be ezt a felismerést, mintha ezzel maga Kisfaludy is tisztában lett volna, s ezért szorítkozott volna mindössze két felvonásra – ez is udvariassági formulába burkolt őszinte vélemény.) Állítását a „szomorú Játék” befogadói oldalról történő definiálásával támasztja alá; a következő kifejezéseket használva: „elménk függőben tartatván” vagy „belső érzeményeink (...) szelíd elragadtatásba jöjjenek”, „részvétel”, „tisztelet”, „fájdalom”. (Ebben a definícióban úgy vélem, egyértelmű Lessing közvetett hatása.) „Ha a' környülállásokból természetesen⁹⁹ kifejtett végső történet, e'képp elkészült elménket siralmas volta által néha meglepi is, és így tsudálkozással tölti el, ez nem sokára azon meggyőződésnek tsinál helyet, hogy mindennek úgy és nem másként lehele megadni.”¹⁰⁰

⁹⁷ Erdélyi Muzéum, 1818, X. 154.

⁹⁸ NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 85–87.

⁹⁹ „Az érzelmek szabad nyilvánítása – ez a kor természetesség fogalma! A „természetesség” jelentésének (mely a fordított elméleti és drámai művekben egyaránt átkerült hozzánk) nálunk nincs viszonyítási alapja.” Lásd KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon*, Bp., Magvető, 1981, 61. Érdemes elgondolkodni azon, lehetett-e Lessing *Hamburgi dramaturgiája* a gyökere Bouterwek koncepciójában a természetességnek. Érdekességgépp egy idézet Bouterwek *Aesthetik* című már említett művéből: „Sobald der dramatische Dichters Alles aus Charakter hervorziehen will, wird die Handlung unnatürlich.” Lásd BOUTERWEK, Friedrich, *Bouterwek's Aesthetik*, Wien und Prag den Franz Daas, 1807, 349.

¹⁰⁰ *Tudományos Gyűjtemény*, 1822, II., 88–98.

Solt Andor szerint Teleki a tragikumról itt kifejtett felfogása szembemegy Döbrentei Gáborék elképzelésével¹⁰¹, sőt, Solt a morális színházesztétika bizonyítékának vélte Teleki sorait: „a moralitást nála [Telekinél] egyfajta kiegyensúlyozott filozófusi, az emberi küzdelmet és bukást nagy lelki nemességgel elviselni és megérteni tudó magatartás jelenti.”¹⁰² E gondolatmenetet folytatva, véleményem szerint Solt ezután még inkább félremagyarázza a Teleki által használt fogalmakat: „Teleki szerint a felemelkedett életszemléletre a hős szenvedése, a *pathos* tanít meg minket, – méghozzá nem is akármilyen szenvedés, hanem az, amely abból fakad, hogy a hős szabadon, bátran, öntudatosan szembe száll a fátummal, amely végül is lesújtja.”¹⁰³ A félreértés abból is adódhatott, hogy Solt Andort befolyásolta az a színháztörténeti tény, hogy mennyire domináns volt a kor színházi viszonylataiban a végzetdráma, az érzékenyjáték, melyek óriási népszerűsége magasan művelt egyéneket is megtévesztett; félreolvasható ez a leírás, ha nem járunk utána az akkori lehetséges terminológiának. Ahogyan a fátum jelentése mozgott, úgy *pathos* (παθος) is folyton változott az arisztotelészi tragikumképlet óta. Hogy érthető legyen Solt elképzelése, érdemes röviden foglalkozni a szó történetével. A *pathos* eredeti jelentése külső hatás, benyomás, érzet, érzékelés. De jelenthet tapasztalatot is, élményt, eseményt, illetve szenvedést, balszerencsét, balesetet, vereséget. Aiszkhülosz főszabálya tette, hogy „szenvedésből tanulság származik”.¹⁰⁴ Arisztotelésznél pedig érzelem, indulat, szenvedély jelentésben kerül elő.¹⁰⁵ Mivel Telekinél a *pathos* nem veszélyezteti a tudati egyensúlyt, hanem inkább rezignált „szelíd elragadtatásról” beszél, ezért valószínű, hogy ez a definíció ugyancsak közvetlenül Bouterwek esztétikájából átemelt elméleti tézis,¹⁰⁶ sőt, ezt bizonyossá teszi Greguss Mihály *Compendium Aestheticae* című 1826-ban Kassán megjelent latin nyelvű műve, amelyet egyébként éppen Bouterwek professzornak ajánl. A kötetben teljesen világosan tükröződnek a Teleki által is hangoztatott nézetek.¹⁰⁷ Tehát a tragédiai szenvedésként definiált pátosz

¹⁰¹ Solt az *Erdélyi Múzeum* 1817-ben megjelent 9. és 10. kötetének drámaelméleti értekezéseire utal.

¹⁰² SOLT Andor, *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772–1826)*, Bp., Akadémiai, 1970, 218.

¹⁰³ *Uo.*, 219.

¹⁰⁴ *Ógörög-magyar szótár*, szerk. GYÖRKÖSI, Bp., Akadémiai, 1990, 765.

¹⁰⁵ *Uo.*, 765.

¹⁰⁶ „Wer das eigentliche Trauerspiel oder die Tragödie für ein rührendes und erschütterndes Schauspiel und nichts weiter hält, sucht bei Sophokles, Schakespear, Göthe und Schiller eine Befriedigung, die er in einem Sterbenhaufe weit vollständiger finden kann. Rührung, Erschütterung find im tragischen Pathos nur das Mittel, durch das der aufmerkende Geist zur poetischen Anschauung der Schranken der Menschheit in einer tragischen Katastrophe empor gehoben werden soll.” Lásd BOUTERWEK, Friedrich, *Bouterwek's Aesthetik*, Wien und Prag den Franz Daas, 1807, 363.

¹⁰⁷ Greguss tragédiadefiníciója ma elérhető latinul és magyarul is. Polgár Anikó fordításában: [a tragédia]

Bouterwektől ered. Mivel Teleki világossá teszi, hogy a Kemény Simon-történetben tulajdonképpen nincsen „konfliktus” (az ő szóhasználatában: „össze-ütközés”), így akármilyen derék hazafiúi érzelmeket is rejt magában, előadásra „nem egészen alkalmas”. Ezután megvizsgálja a karaktereket¹⁰⁸. A logikailag problematikus helyeket itt is rendre kiemeli. Hiányolja Magyarország állapotának és Hunyadi jelentőségének „festését”, mivel ezek híján kevésbé érthető Kemény Simon áldozata. (Ez azért érdekes, mert saját cselekmény-magyarázatában is kultikus hangnemben vázolta Hunyadi alakját, miközben tudta, hogy a dráma központi témája Kisfaludynál Kemény Simon saját magával szembeni vívódása, Bolyainál pedig az áldozathozatal általi megdicsőülés, vagyis egyiknél sem a két férfi kapcsolata.) Ida karakterét dicséri, de férfias vonásai miatt mégis úgy gondolja, csak „(...) a' lágyabb, gyengébb aszszonyi Karaktereknek adózzunk tartóssabb részvétellel, fainabb érzeményekkel, mély elragadtatással.”¹⁰⁹ Máriát Bolyai darabjában elmarasztalja, mert Bolyainál Kemény tudatlanságban tartja a feleségét mindvégig. A két drámát párhuzamosan ugyanazon szempontok alapján vizsgálja, főként a dramaturgiai hatásmechanizmusok sikeressége mentén értelmezi a műveket.

Hunyadi alakjának megrajzolását mindkét drámában hibásnak tartja: „mind a kettő a nagy ember emlékezete ellen vétkezett.” Nem a történelmi hitelességre, hanem a kulturális emlékezetre hivatkozik. A kultikus nagy hősöket kevésbé becses tulajdonságokkal felruházni nem túl szerencsés. Kisfaludynál például felhívja a figyelmet arra, hogy Hunyadi többszörös utalások ellenére sem jön rá, hogy Kemény Simon fel akarja magát áldozni a Hazáért, azaz Hunyadi életéért. (Ha Hunyadi tudott volna róla, nem hagyta volna – valószínűleg ezt szeretete volna elkerülni.) Mivel Hunyadi emblematisz nemzeti hős, így elkerülhetetlenül zavart okoz

„fennkölt, az élet komoly oldalát kifejező költemény. (...) felemelően hat az emberi lélekre, (...)” ezért, akárcsak az eposznak, a tragédiának is jellemző jegye az anyag és a cselekmény szempontjából az igazság és bizonyos történelmi hűség. A lelki és erkölcsi fenség, mely a tragikus kompozícióból sugárzik, a kiváló embereknek saját végzetük elleni harcából eredő együtt érző fájdalommal egyensúlyban szüli meg azt a lelki megrendülést, amelyet tragikus pátosznak nevezünk. Lásd GREGUSS Mihály, *Az esztétika kézikönyve*, Kassa, Kalligram, 2000, 223.

¹⁰⁸ A karakterek vizsgálata, jellemzése a korabeli színikritikában többnyire jelen van. Lásd *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837)*, s.a.r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Mundus, 2000. I–III., 66–67.

¹⁰⁹ Nagy Imre megjegyzi, hogy Teleki József „nem veszi figyelembe Ida alakját, aki dramaturgiai szempontból is igen fontos (...)” Lásd NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 86. Igaza lehet, mert ezt a kibontható konfliktuslehetőséget nem jegyzi meg járható útként a gróf, viszont ennek meg van az oka: „Ez előtt minden más gondolatnak, indulatnak meg kell nemúlni, különben a véráldozatnak szívében támadott kívánsága erős akarattá nem érlelődhetett, ez pedig végre nem hajthatott volna.” A búcsújelenet hatásosságát pedig ő is érzi: „Ezen jelenés az egész darabban a legszívrehatóbb.” *Tudományos Gyűjtemény*, 1822, II., 88–98.

a műben az ő életben maradása, tekintettel hősi mivoltára. Bolyai művét leginkább „hazafias passiótörténetként” szokták értelmezni.¹¹⁰ Kisfaludynál viszont Teleki azt javasolja, hagyja el ezeket az utalgatásokat, helyette „a' Barátság által lett megtsalattatása képzelhetőbb és annak történeti Kharakterével megegyeztethetőbb lett volna.”¹¹¹

A *Barátság és Nagylelkűség* című drámáról egy bekezdésnyit ír, kevésbé hangsúlyos az elemzésében. Ennek okát meg is fogalmazza: „A' Barátság és Nagylelkűség az előttünk lévő kötetetskében a' második darab, Játékszini tekintetben az elsővel nem mérkőzhetik; mind tárgyára, mind kidolgozására nézve, nem annyiba egy valóságos Dráma, mint egy Drámai Játék (dramatisches Spiel) lévén.” Az előzőhöz hasonlóan ebben a Kisfaludy drámában sincsen se konfliktus, se szituáció, drámai fordulat. Az érdekes ebben a bekezdésben, hogy kiderül, „a játékszini előadás próbáját” ki kell állnia egy drámának ahhoz, hogy jónak nevezhető legyen. Korábban is olvasható: „Játékszini tekintetben”; ez arra utal, hogy külön szempontként szerepel Telekinél az előadhatóság.

A kritikai műfaj rövidsége miatt számos észrevétel marad magyarázatlanul a bírálatban. Kérdéses például, hogy mekkora jelentőséggel bírt a színpadi elképzelés Teleki kritikájában. Látszólag kevésbé, de valójában az egyetlen fontos számára a dramaturgiai struktúra működőképessége, a sajátos drámaiság, amely a színpadi működéssel szoros kapcsolatban áll. Teleki elsősorban a drámai szövegre koncentrál, ezt mutatják a szövegre tett költőiséggel kapcsolatos utalásai is, illetve az olvasásra tett megjegyzései. Amikor azt írja, hogy „a' kötött beszéd az előadásra egy olly különös bájt önt”, vagy ezt: „A' mi illeti a' külső formát vagy az elő adást (...)”, akkor látszik, hogy az olvasás és a nézői befogadás szempontjait is érvényesíti, de nem világos, hogy ezt a két kritériumot egymás mellé rendeli, vagy hierarchikus viszonyban képzei el őket. Valószínűleg ez szándéktalanul végbement értelmezői eljárás volt, amely drámánként, bírálatonként változott, azt azonban talán kijelenthetjük, hogy Teleki európai olvasási hagyományokat rögzít kritikáiban.

Ahhoz, hogy még élesebb képet kapjunk arról, milyen jelentőséggel bírnak a gróf bírálatai, érdemes összehasonlítani azokat korabeli kritikákkal. Meg kellene vizsgálni Döbrentei Gábor, Bárany Boldizsár Katona József vagy a *Tudományos Gyűjtemény* kritikusaik módszerét. Terminológiáját tekintve például Teleki körülbelül annyi idegen szót

¹¹⁰ NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Bp., Argumentum, 1993, 86.

¹¹¹ *I. m.*, i. h.

használ, mint Katona. Bárány Boldizsár többször hívja segítségül a német terminológiát.¹¹² Ugyanakkor Teleki azáltal, hogy egy olvasóközönségnek írt, ügyelt a bírálat feszes tempójára, nem ismerteti jelenetről jelenetre a művet, nem idéz szó szerint belőle, ahogyan a kor többi bírálója (Döbrentei Gábor, Katona, Bárány). S bár véleményem szerint Teleki József bírálati (és ezáltal drámaeszménye is) van olyan elmélyült és stabil, mint Katonáé (lásd Ilka-bírálat), amely például lényegesen több megjegyzést tesz a drámaírói gyakorlatban előkerülő problémákra, retorikájuk, felépítésük miatt nem definiálnám dramaturgiai tanulmányként¹¹³ Teleki szövegeit. A legfigyelemreméltóbb különbségnek mégis azt tartom, hogy a gróf dramaturgiai felfogása nem az alkotói munka produktivitásának gyümölcse, hanem elméleti munkák és a befogadás, a műélvezés szintézise.

5. Találkozási pontok

Bár jelen dolgozat nem tartalmaz(hat) konkrét módszertani javaslatokat egy esetleges drámatörténet megírására, mégis hangsúlyozza ennek hiányát. Erre szolgál bizonyítékul a két háttérbe szorult Teleki-recenzió, amelyek vizsgálati módszerébe a forráskutatás és bizonyos mértékig a szövegkritika eszköztára nyújtott segítséget. Teleki József drámaírástait érdemes összevetni a *Tudományos Gyűjtemény* többi drámakritikájával – ez a vizsgálat nemcsak a háttérbe szorult forrásdokumentumok újraolvasása miatt lenne célravezető, hanem egy másfajta drámatörténeti megközelítésmód lehetősége miatt is, hiszen a különböző recenziók mögött más-más esztétikai gondolatok állnak – ezek találkozási pontként való felmutatása segítene egyfajta értelemfolyamatba illeszteni a „nem létező magyar drámatörténet” marginális helyzetű szövegeit. Ugyanígy termékeny vizsgálati anyag a folyóirat kéziratári anyaga, valamint Teleki József szövegeinek szisztematikus feldolgozása portréja majdani megrajzolásának reményében. Dolgozatommal bizonyítani szerettem volna a későbbi kutatások relevanciáját, fontosságát.

¹¹² KATONA József, *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, szerk. OROSZ László, Bp., Balassi, 2001, 204.

¹¹³ Orosz László Solt Andor és Waldapfel József meghatározását idézi, lásd KATONA, *I. m.*, 201.

6. Felhasznált irodalom

- BALOGH Piroska, *Ars scientiae, Közelítések Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- BAYER József, *A magyar drámai irodalom története: A legrégebb nyomokon 1867-ig*, Bp., MTA, 1897. I.
- BÉKÉS Vera, *A hiányzó paradigma*, Debrecen, Latin Betűk, 1997.
- BÉKÉS Vera, *Egyetemek a romantika korában=A romantika terei, Az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményei a romantika korában*, szerk. GURKA Dezső, Bp., Gondolat, 2009, 17–28.
- A' Theatrum tzelja és haszna*, össze szedte, és készítette BENKE József, Budán, Nyomtat. Magyar Kir. Universitas betűivel, 1809. = BENKE József színházelméleti írásai, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., 1976.
- BOLYAI Farkas, *Drámák*, kiad. BORBÉLY Szilárd, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.
- A magyar sajtó története*, szerk., kiad., BUZINKAY-KÓKAY, Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége-Bálint György Újságíró-iskola, 1999.
- BORZSÁK István, *Budai Ézsaiás és a klasszika-filológiának kezdetei (A Göttingában nevelődött magyar diákok névsora)*, Bp., Akadémiai, 1955.
- BOUWERWEK's *Aesthetik*, Wien und Prag den Franz Daas, 1807.
- CSÁSZÁR Elemér, *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*, Bp., Pallas, 1925.
- CSÉCS Teréz, *A Tudományos Gyűjtemény (1817-1841) repertórium*, Győr, Palatia, 1998.
- CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség?*, Bp., Akadémiai, 1990.
- DÖMÖTÖR Miklós, *Az esküvés*, szomor-játék öt felvonásban, szerzette G. I., 1817.
- DÜMMERTH Dezső, *Göttinga és a magyar szellemi élet*, Filológiai Közöny, 1961, 351–373.
- F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán, Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Bp., Akadémiai, 1983.
- FENYŐ István, *Az irodalom respublikájáért (1817–1830)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976.
- FÓRIZS Gergely, *Álpeseken Álpesek emelkednek, A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009.
- FENYŐ István, *Magyarság és emberi egyetemesség*, Bp., Szépirodalmi, 1979.

- GREGUSS Mihály, *Az esztétika kézikönyve*, ford. Polgár Anikó, Kassa, Kalligram, 2000.
- GREGUSS Mihály, *Philosophiai műszótár*, közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság, Budán, 1834.
- GOMBOS Imre, *Az esküvés*, előszó GYULAI Pál, Bp., Franklin Társulat, 1881.
- Ógörög-magyar szótár, szerk. GYÖRKÖSI, Bp., Akadémiai, 1990.
- HEINRICH Gusztáv, *A német végzet-dráma*, Bp., MTA, 1917.
- IMRE Sándor, *Wesselényi Miklós ismeretlen nevelői*, Erdélyi Helikon, 389–395.
- IVÁNYI Béla, *A széki gróf Teleki család Gyömrői levéltára*, Szeged, Kiadja a gr. Teleki család gyömrői ága, 1931.
- JUHÁSZ István (szerk.), *A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) I.*, Bp., Magvető, 1985.
- KATONA József, *Bánk bán (kritikai kiadás)*, kiad. OROSZ László, Bp., Akadémiai, 1983.
- KATONA József, *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, szerk. OROSZ László, Bp., Balassi, 2001.
- KERÉNYI Ferenc, *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837)*, Bp., Mundus, 2000. I–III.
- KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon*, Bp., Magvető, 1981.
- KERÉNYI Ferenc, *A színházjáró Telekiek = K. F. Színek, terek, emberek*, Bp., Ráció, 2010, 9–18.
- Kisfaludy Károly minden munkái*, kiad. BÁNÓCZI József, Bp., Franklin, 1893, 3.
- LESSING, G. E., *Laokón, Hamburgi dramaturgia*, Bp., Fekete Sas, 1999.
- MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817-1818) és Thaisz András (1819-1827) szerkesztősége idején*, Szeged, 1976.
- Új magyar életrajzi lexikon*, főszerk. MARKÓ László, h. n., Helikon, 2007., VI.
- NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség*, Pécs, Argumentum, 1993.
- NOVY Ferenc, *A végzet szerepe tragédiáinkban*, Bp., Pázmáneum, 1904.
- PÁNDI Pál, *Úton Bolyai Farkas drámáihoz – A XIX. század elejének magyar színműveiről = Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc – MARGÓCSY István, Bp., Argumentum, 1990.
- SALYÁMOSSY Miklós (vál.), *Kultusz és áldozat, A német esszé klasszikusai*, Bp., Európa Kiadó, 1981.
- SOLT Andor, *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772–1826)*, Bp., Akadémiai, 1970.
- SOLT Andor, *Drámai irodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig*, Irodalomtudományi Közlöny, 1933, 43. évf. 1. sz.

SZAUDER József, *A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi, 1961.

SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., MTA, 1909, XIII.

TAMÁS Anna, *A reformkori színházi kritika történetéből = Mesterség és alkotás, Tanulmányok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmáról*, MEZEI Márta – WÉBER Antal szerk., Bp., Szépirodalmi, 1972.

TELEKI József, *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által. = Jutalom Feleletek a Magyar Nyelvről a Magyar Nemzeti Múzeum 1815, 1816, 1817. esztendei kérdéseire*. Kiadta HORVÁTH István, Pesten, 1821.

TELEKI József, *Egy Tökélletes Magyar Szótár Elrendeltetése, Készítése módja. = Jutalom feleletek*, kiad Horvát István, Pest, Trattner János Tamás, 1821, II.

T. ERDÉLYI Ilona, *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés*, Bp., Balassi, 1998.

TOLDY Ferenc, *Emlékbeszéd Gróf Teleki József M. Academiai Elnök felett*. Kiadatott a M. Nemz. Academia' költségén, Pest, 1855.

VÁCZY János (szerk.), *Kazinczy Ferenc levelezése*, Bp., MTA, 1911. I–XXI.

WALDAPFEL József, *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1935.

Az eredeti megjelenési helyük szerint felhasznált, korabeli újságcikkek

Hazai s Külföldi Tudósítások, KULCSÁR István szerk., 1813, II. 8. sz. 57.1. = [Eredetiség és Jutalomtétel]

Erdélyi Muzéum, 1818, X., 105–168. = DÖBRENTÉI Gábor, *Az első füzetbeli Jutalom' kihirdetésére béküldetett Szomorú Játékokról*

Tudományos Gyűjtemény, 1817, VI, 86–94. = [Teleki József drámabírálatára Gombos Imre *Az esküvés* című szomorújátékáról]

Tudományos Gyűjtemény, 1822, II., 88–98. = [Teleki József drámabírálatára Kisfaludy Károly darabjairól]

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának felhasznált dokumentumai

OSZK Kt, Fol. Hung. 3. = A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségi iratanyaga

OSZK Kt, Fol. Hung. 4. = A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségi iratanyaga

OSZK Kt, Fol. Hung. 1100. = A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségi iratanyaga

Találkozási pontok

OSZK Kt, Quart. Hung. 12. = A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségi iratanyaga

OSZK Kt, Fol. Hung. 11. = *Tudós Értekezések Gyűjteménye*, Huszár József kéziratoss
értekezése: *A' Nemesebb Alkotmány, azaz Az Ember' esmérete* (1817), (gr. Teleki József
kéziratoss ítéletével)

7. Függelék

Tudományos Gyűjtemény

1817. VI. 86–94.

II. Könyv-Visgáltatások

A Hazai Literatura.

Az Esküvés, szomor (szomorú) Játék öt felvonásban, szerzette G. J., kiadta Dömötör Miklós, Udvari hites Jegyző, a' szerző Barátya, Pesten Trattner János Tamás betűivel és költségeivel, 1817, VIII. 99. 1. nagy 8ad rétbe.

A' tragoedia tzélja az, hogy az emberi élet' komoly oldalát költői módon lefesse, és elménket előre elkészítvén, minket annak felemelkedettséggel tekintetere vezéreljen. A' közönséges minden napi élet' komoly oldalának előadása még nem Tragoedia. Az emberi szenvedéseknek, mellyeket a' szomorú Játék szemeink eleibe akar tenni, kötőieknek kell lenni; az az: azokat a' darab hősének szabadon, bátran, de szenvedésének megösmerésével kell tűrni (Tragodeidai szenvedés παθος). E főként az által éretik el, ha a' szegény halandó egy vak, felsőbb, de nem egyenesen Isteni – mert ez ellen kikelni vétek – végzésnek (sors, fátum) vagyon alája vettve, mellyel bátran szembe száll ugyan, de annak vas kezei által elnyomatván, és egybe zúzatván, az ő vitéz bátorságának, de nem vakmerőségének adgya jeleit. – Ezen küzdésnek egyébbaránt szomorújátéki nagysággal – mely részszerént magából a' Páthoszból, részszerént a' tárgy felemelkedettségéből ered, – méltósággal kell elő adódni. –

A' Tragoedia ezen tzélját három különböző képpen érheti el: vagy állapotok' (situátziók') vagy indulatok', vagy végre Karakterek festése által. Ez a három út oly szorosan egybe vagyon szöve, hogy egyikén nem lehet elindulni a' nélkül, hogy a' másakra ne mennyünk. Minden szomorú Játék kiterjedése mindazonáltal oly szoros határok közzé vagyon szorítva, hogy ugyan azon egy darabban mind a' három úton a' tzélt el nem lehet érni a' nélkül, hogy a' Darab Egysége tsonkulást ne szenvedgyen; következésképpen tsak egyikét vagy másikat kell vezérül venni, a' többit tsupán mint segéd utakat használván. Így használta

Shakespear Othellójában egy keszkenyőnek maga idejében megtalálását a' legvadabb indulatok' felséges, költői festésére; így Schiller Posának emberiség' szeretetét, Karlosnak lágy epesztő szerelmét, Filepnek ön hatalma' és felesége' féltését, 's a' dühös Ebloi lángoló, megbántott indúlatyát s' legszebb költői állapotok' kifejtésére; így végre tsak ugyan Shakespear a' legkülönbözőbb állapotokat, és legvadabb indulatokat III. Richard' mesterti etsettél festett Karakterének meghatározására. – E' képpen osztatnak tehát minden szomorú Játékok három fő Klasszisokra u. m. állapoti, indúlati, és Karakter darabokra, melyeknek különböző egybevegyítésekből számtalan sok all-osztályok gondoltathatnak. A' Görögök főként az érzemények rajzolásában, az állapotok' költésében lettek tanítóink; a' Karakter-darabok ellenben az újabb nemzetek, kivált az Anglusok szüleményei. –

A' jelenvaló magyar szomorú Játék' írója kivált az állapotok előadásával igyekezett a' Tragoedia tzelját elérni, mint a' darab velejének következő rövid előadásából ki fog tetzeni.

Fontanelli Mirandolai Tanátsosnak Leánya, Julia, egy Spanyol Grandal Don Alfonso Di Corunnával vagyon jegybe, és azt ártatlan szívének egész erejével szereti. Ohajtva, a' legnagyobb szorongattatások között, várja reggel olta késelkedő szeretőjének messze hazájából megérkezését, hogy másnap vele egybe kelvén, boldogságának tzelját elérje. Egy nagy szélvész, mely a' tengeren jövő hajót vég-veszedelemmel fenyegeti, szép érzeményekre, indulatokra ad alkalmatosságot Julia lány szívében. Végre megérkezik Alfonso, és a' menyegzőre a' készülétek megtétettnek. Azomba a' sors más fordulást ad a' dolognak. Juliának nagy szépsége az uralkodó Hertzeg' nagyobb fiába, Caesárba, dühös indulatot gerjesztett, melyet ő ugyan igyekszik eltitkolni, de egy ravasz maga hasznát vadászó Udvarnok' előtt magát történetből elárulván, ez az ifjú Hertzeg szívet új lángba hozza, bújja indúlatyainak hizelkedvén. Orsini tanátsára, ez az Udvarnok' neve, Julia elragadtatik, és az ifjú Hertzeg' nyári mulató helyére vitetik. Itten a' tüzes szerető mindent elkövet, hogy Julia szívébe viszon-szeretetet öntsön, de ennek hűsége Corunnához tántoríthatatlan. Caésár éppen térden áll előtte, szerelmét a' lengerősebb színekkel festvén, mindön Alfonso – az ifjú Hertzeg egygyik inassától, kit a' rablás után, mellyben ő is részt vett, lelkiösmerete furdalt, szerelmesse hollétéről tudósítást vévén – be lép, és a' Hertzeget ezen szókkal megtámadgya: „itt talállak lator”! Ezen sértő szókon felhevülvén Caésár, kettős viadalra kerül a' dolog, mellyben Alfonso életét elveszti. Julia bosszúálló indúlatot forralván szívében, elragadgya Caesárnak, még a' megöletett Spanyol' véréből gőzölgő kardgyát, és azzal attyához siet. Ezen

hősi eltökélés a' Rec. ítélete szerint nem egyez meg Juliának lágyon festett angyali Karakterével. –

Ottavio, az öreg Hertzeg, az Országában elkövetett leányrablásban megbotránkozván, az elméjében megháborodott Julia keserves tekintetén megindulván, és Corunnának meggyilkolásától vett tudósításon még jobban megbosszankodván, igazságos haraggal eltölt szívének azzal kíván nyugalmat szerezni, hogy a' még ösméretlen bűnösre a' törvény szoros értelme szerint, minden személy válogatás nélkül halált mondván, Hertzegi szavát szörnyű esküvéssel megerősíti. – Azomba a' bosszúálló furiáktól kergetett Caesar atya színe előtt megjelenik, és bűneiről vallást téstén. Itten szép alkalmatossága lett volna a' szerzőnek a' szerelmes atyának az igazságos Fejedelemmel, és a' kegyes keresztényel, ki előtt az esküvés szent, természetesen támodó küzdését költői felemelkedéssel elő adni; de ennek igen nagy erőt tulajdonítván, azt igen meggyengítvén, az igazság-érzésinek és a' kegyességnek igen könnyű győzedelmet szerez az atyai szeretetben. – Az ítélőszék, ki a törvény szerint kéntelen halált mondani a' leány-rabló és gyilkos fejére, de egyszersmind kegyelemért esedezik a' Fejedelem előtt; a' felzúdult dühös nép, mely erőhatalommal kívánnya megtartani kedveltye életét, és maga az esdeklő Fontanelli, semmi sem tántoríthattya meg az esküvéshez hű Ottaviót. Még végtére Fontanelli azt javalya, hogy a' dolog egy kettős, 's az ifjú Hertzeg és egy önként vállalkozó bajnok között tartandó viadal által határozatnék el, erősítvén, hogy ha elvesz Caesar, legalább vitézül, Hertzeghez illő módon hal meg; ha pedig győz, megsemmisítettik az esküvés, mivel nem az atya, hanem a' sors tartya meg a fiatal Hertzeget. Ottavio a' tanácsot elfogadgya, titkon maga akarván a' bajnok lenni, és halálával fia életét megtartani. – Ezen természetlen fordulás' indító okait nem láttya által a Rec. Feltévén, hogy ha az ily kettős viadal felbonthatná az esküvést, bizonyára nem szükséges, hogy az atya legyen a' bajnok: ha pedig az öreg Hertzeg halála szükséges az esküvés megsemmisítésére, miért kell annak fia által elveszni? Miért akarja a' jó atya a' jó kegyes keresztény fia' bűneit atya gyilkossággal, ha tudatlan is, tetézni? De lássuk a darab vég kifejlődését.

A' bajvivásra a' szükséges készülétek megtéetnek. Ottavio, hogy titkon plánja el ne árúltasson, még a bajvivás előtt hosszú útra elindulását tetteti; azon esetre ha Caesar győzend, az Uralkodást neki engedvén, és szorosan megtiltván, hogy, ha az önként és titokban vállalkozott bajnok eltaláltatna veszni, senki se emelné fel fejvasát. Valamivel élesebb elméjű emberek előtt, mint a szegény mirandolaiak, az ily titkolódzó parantsolatok' az Ottavio plánját

bizonyosan felfedezték volna. De hogy is lehet, hogy egy Fejedelem útnak indulni készüljön, és el ne induljon; megölettesék a' nélkül, hogy észre ne vétessen, kivált midőn senkit sem iktatván titkaiba, senki által sem segítettik szövvényes plánja kivitelében? – Mirandolában mindazonáltal a' lehetetlen is lehető lévén, a' dolog felől senki sem gyanakszik; a bajvívás az öreg Hertzeg' kívánsága szerint megesik. Caesar győz, az idegen ösméretlen bajnok elesik, és a nép öröm kiáltásától az ég boltozattya megzendül. Azomba a' bajvívás helyén a' nép a' holt testtel magára marad, megjelenik Orsini, ki gonoszságainak felfeldeztetésök után azonnal számkivetéssel büntettetett, és egyedül kívántsíságtól vezéreltetvén, és mint számkivetett a' közönséges tilalmat megvetvén, úndok kezével felemeli a' szörnyű esettet elfedő fejvast; így tudgya meg a' nép szerette Fejedelmének véres halálát. Azon közben vigadozva vissza tér Caesar, mint Mirandola Ura, már arról kezd gondolkozni, hogy Juliát a' Hertzegi székébe emelye, és már abba megeggyez a' hiú atya, leányának tsak egynehány órát (!) kérvén míg az idő orvosi homályán nem húz fátyolt Corunna nevére (I. 90.) Midőn a' nép közül egy komor ösméretlen szózat – mely által a szerző mintegy vaskezü fátumot akarja beszéltetni, a' Rec. tökéletes helyben hagyásával, – gyanút gerjeszt Caesarban, ki ennek elhárítására fel emeli a holt bajnok fejvasát, és borzasztó dühös kétségben-eséssel szemléli vétkes keze által elveszett édes atyját. Itt a' Caesar' vad indulatait elevenen és költői felemelkedéssel festi a szerző. Juliának megjelenése, ki a világ' örömeiről lemondván, szent magányban kíványa életét bevégezni, megérleli Caesarban a' még eddig homályban volt gondolatot, és kardjába esvén ön gyilkossággal lakol szörnyű bűneiért. –

Ezen rövid vizsgálódó előadásból, és a' darab álnézéséből, melyet nem fog megbánni, megláthattya az olvasó, hogy ezen szomorú Játék tele van sok különböző, ha nem is mindig természetes, és tragoediai, állapotokkal, melyek feltalálásában kimeríthetetlen a' szerzőnk. De a szituációknak ezen különbségök és sokaságok meggátolták őket a' különböző érzemények' s indulatoknak a' magok kisebb változásaikban voltokképpen való elő terjesztésében, némelyeket kivévén, melyekre a' Rec. olvasóit felyebb figyelmetessé kívánta tenni. –

Legkevésbé szerentsés a' költő a' Karakterek előadásában. A' szelíd, kegyes Ottavio gyakran igen hideg, máskor tüzével nem bír, és így magával meg nem eggyező. Az angyali erköltsű, érzékeny szívű Júlia, ki a' darab elején mint a legtüzesebb szerető festetik, az utolsó felvonásban ádáz sorsában egészszen megnyúgódva szemléltetik, egyszerre minteggy tüzes szívből hideg észszé változik, a' nélkül, hogy az ő Karakterében vagy a' környülményekbe

ennek okát találhatnók. Orsini, kiben a Rec. eleintén egy nagyravágyó, álnok, alattomos útan tzeljára törekedő, színlelését mesterségesen elfedő Udvarnokot, Marinelli és Jágó mássát szemlélt, a' további elő adásban egy alávaló, otromba hizelkedő lesz. Legjobban elő adta a költő Caesárnak Karakterét, kiben az indulatok mind nagyok, tüzesek, zabolátlanok; a' szív jó ugyan, de az értelem nem léte miatt, az indulatoktól a' legnagyobb gonoszságokra vezéreltetik; szörnyű gyengeségei mindazonáltal, melyek felemelkedett nagy tulajdonságokkal nintsenek párosodva, azt a Karaktert is megfosztyák a' szomorú játéki méltóságtól. –

A' beszéddel alkalmasint meg van a Rec. elégedve. A gondolatok sok helyt szépek és igazak, a' hasonlatosságok újjak, az elő adások és leírások elevenek. Különösen tetszetek a Rec.-nek a' szélvésznek, és a' gálya veszedelmeinek leírása, (1. 42.) Juliának aggódása a' kettős viadal alatt, a' kardok' tsattogását halván. A' megtébohydott Julia beszélgetései (1. 48-54.) pszichológiai belátással vannak írva. Caesárnak megnyugvása az attya' akaratyában és a' halálos ítéletben (1.59.) filosofiai okoskodással adatik elő. Az emberi életnek egy hiddal való egybehasonlítása (1. 76.) szép, ha nem is tökéletes. Ottaviónak intései Angelo fiához (1.80.) a hazai nyelv' kimívelése eránt egy igaz hazafihoz illők. Sok helyen kitetzik a szerzőnek különösebb ösmeretsége az újabb, kivált német írókkal, kiktől sok gondolatokat költsönözött. – A' beszéd külső formája tiszta, eleven, folyó. De némely közönségesebb kifejezések elhagyását vagy megváltoztatását kívánta volna a' Rec. – Az „Angyalom” (13. 1.); „Mammont hívjad komának” (13. 1.); „Nem egyszerre érik a gyümölcs” (50. 1.); „Van eszek az Égieknek (76.1.) s. a. t. nem eggyeznek meg Melpomene méltóságával. A' versek harmoniája, a kötött beszéd' kellemei, melyek nélkül minden költemény a' folyó beszédhez többet vagy kevesebbet közelit, az előadás szépségét ezen szomorú Játékban is emelték volna.

Amint az eddig mondottakból kitetzik, a' jelenvaló munkátska éppen nem valamely tökéletes költemény. Ezen ítélet nem lehet sértő a' szerzőnkre nézve: mert maga megmondgya ajánló levelében, hogy ő poétai hírt e' költeményével nem keres. – Minden tetemes hibái mellett is mindazonáltal a' szorosabban vizsgálódó olvasó e szomorújátékból észreveheti, hogy a' szerzőjének költői elméje, szép tragoediai talentuma, és lágy érzése vagyon, melyek tsak hosszas gyakorlás által fejtődhetnek ki vóltok képpen. A' Rec. tökéletes bizodalommal óhajtya, hogy ő ezen szép tulajdonságait továbbá is honyi Litteratúránk' elő

mozdítására fordítván, ezen első szüleményében találkozó hiányosságok elkerülésével mindég jobb meg jobb és tökéletesebb színjátéki Darabokkal megajándékozza a' magyar községet.

Trattner Úr, kinek Hazánk oly sok honyi nyelvünkben írt tudományos mível, és most ezen munkátska kiadásáért is, köszönettel tartozik, még nagyobb érdemet szerzett volna magának, ha a' nyomtatás szépségeire, a' könyvetske kellemetesebb külső formájára jobban vigyázott, és kivált az otsmány minden ízlés nélkül gondolt, és mesterség nélkül készült Tzim-metszés helyett, melyen a' személyek, mint megannyi meredt fabábok, a' jobb ízlésű szemet bántják, e' Tragoediát egy más szebbel ékesítette volna. –

T. I.

II. Literatura.

A hazai Literatura

Könyv-visgálat.

1) Kemény Simon. Eredeti hazai Dráma két Felvonásban. Barátság és Nagylelkűség. Eredeti Dráma. Irta: Kisfaludi Kisfaludy Károly, Pesten, Trattner János Tamás betüivel. 1820. I. nagy nyoltzadrétben.

A' jelenvaló Drámák T. Szerzőjét Olvasóink több játékszíni darabokból esméri, és nekie több kellemetesen eltöltött estvéket köszönhetnek, a' nélkül, hogy mi Tudományos Gyűjteményünkben ezen termékeny Költőnk szüleményeiről eddig bővebb említést tettünk volna; nem azért mintha azok figyelmünket meg nem érdemelnék, vagy olly tökéletesek lennének, hogy erántok a' józanabb Kritika némelly észrevételeket ne tehetne. Már azon tekintetből, hogy tudományos mezőnk eddig elő parlagon maradt, egyik részének majd nem legelső szép virágai, az újjabb időkben honni tudományosságunk legnevezetesebb jelenetei közé tartoznak, de egyszersmind az első kezdetekkel járó nehézségek miatt a' kívánt tökéletességet még nem érhatték el. Egyébaránt is mellyik azon emberi mív, melly a' szorosabb vi'sgálat után az emberi gyarlóság jeleit ne adná, vagy minden egyes ember' következőleg a' Tudományos Gyűjteményben megszóllaló Visgálók kívánságainak megfelelhette? Itt és több más munkánál halgatásunknak fő oka az, hogy még hazai tudományosságunk, minden eddig elő tett Óriási lépései mellett is, azon pontot nem érte el, mellyen egy szabad és józan szabásokon épült Kritika tudósaink között kiformalódhatott és az olvasó község előtt kedvet nyerhetett volna. Innen vagy on hogy azon számos betses munkák

között, melyek Tudományos Gyűjteményünk számára beküldettek, igen kevés Visgálatok találatnak és érdemes Olvasóink is az eddig elő kijött Vi'sgálatokkal való meg nem elégedéseket legszámosabban jelentették ki. Így kénytelenítettünk arra, hogy első tzelunktól, melly szerént honni tudományosságunk' egész köréből minden nevezetesebb jelenettel Olvasóinkat vi'sgálva óhajtottuk volna megesmértetni, el távozván, Gyűjteményünkben a' Vi'sgálatoknak csak egy kitsiny részt szenteljünk és a' jövődő maradékra Tudományosságunk belső kifejtődzésének mostani történeteiből csak némelly töredék darabokat szállítsunk, a' mint Tudósaink egyyik vagy másik Könyvnek megítélését beküldik, vagy magunknak ez vagy amaz elmeszülemény vi'sgálatára kedvünk, időnk és helyünk vagyon, a' nélkül, hogy Olvasóinknak unalmat okozzunk.

Az előttünk lévő két Drámák K. Úrnak minden eddig elő esméretes Játékszini Darabjai között szinte legrövidebbek, de azért az elsőséget egyyiknek sem engedik által, és csak keveset szenvednek meg magok mellett. Különösen az első Kemény Simon, nem csak tárgyára nézve, hanem azon tekintetből is magára vonja figyelmünket, hogy azt már az előtt néhány esztendőkkal használta egy érdemes Erdélyi hazánkfia a' Játékszini kidolgozásra (öt szomorú Játék, Irta egy Hazafi, Szebenben 1817. Harmadik szomorú Játék). K. Urat ez valamennyire segítette ugyan fáradozásiban, de a' nélkül hogy magát ahoz akármilyen részben is kötötte volna; a' mint a' következő összehasonlításból bővebben kitetszik.

Albert Király kora halála után az Ország Nagyai egymás között meghasonolván, egy része az Özvegy Er'sébeth Királyné a' méhbehagyott László mellett fogott pártot, más része pedig a' Lengyel Ulászlót kívánta Fejedelmének. Illy szomorú belső egyenetlenségben volt szerentsétlen hazánk, midőn a' hatalmas Török ellenség Erdélybe szokott vadságával beütött; és a' pártosság által el gyengült Magyar Országot végveszedelemmel fenyegette. Csak egy ember találatott ki a Keresztény vér után szomjuhozó vad seregnek ellent állhatott, hazánkban a' belső zenebonát letsendesíthette, Magyar országot és véle az egész Kereszténységet megmenthette volna. A tizenötödik század hőségnek, a' nagy Hunyadynak életével szorosan össze volt kötve a' Magyar ország és az egész Europa boldogsága. Jól érzette ezt a Kereszténység ellensége és ezért az egész pogány sereg a' közelebbi ütközetben csak egy embernek élete után törekedni szándékozott. Rémülés fogta el a Gáldnál összegyűlt magyarságot ezen veszedelmes feltétel megtudására. De ha mindjárt Hunyadynak tettekben gazdag kora hozzá hasonló vezért nem szült is, nem volt terméketlen el-szánt vitézekben.

Kemény Simon egy Erdélyben még ma is fénylő nemzetség törzsöke, ábrázat vonásainak és teste állásának a' Nagy Hunyadiéhoz való hasonlatosságát szerentsésen használta; hogy annak öltözetében a' dühödött pogányságot megtsalja és vérenek feláldozásával a' Szent Imrei téren a legdrágább életet hazájának megtartsa.

A' tárgy maga felséges, minden Magyar szívet a' legtisztább hazafi érzéssel tölthet el, és már ezen tekintetből is a költői kidolgozásra egyik a' legalkalmasabbak közül. De itt minden csak egy nemes szívnek el számásától, egy felsőbb érzemény által egyszerre gerjesztett akarattól függ, mellynek csak hamar végre is kell hajtani, hogy tisztább érzeményeink legkényesb idegjeit megrázhassa, bennünket tudálkozással, tisztelettel, kellemetes fájdalommal el töltsen. Erre nézve a' drámai előadásra nem egészen alkalmas. A' szomorú Játékban a' történet végső nagy és gyászos kifejlődésének halkal és sok akadályok között kell elő hoztatni, hogy elménk mindég függőben tartatván, a' felvett hős eseteiben való részvételre buzditassék; az emberi akaratoknak, indulatoknak, vágyódásoknak magok között és egy felsőbb, az emberi történetek felett lebegő hatalommal, egy erős és sokáig kétséges össze-ütközésbe kell jönni, hogy belső érzeményeink ide 's tova hanyatatván, az utolsó szomorú esetnek a szükséges illetődéssel való el fogadására előre el készítessenek; és így mindent a' mit a' Költő elénkbe kíván tenni, magokban felfogadván, mintegy magokból fejtven ki, egy szelíd el ragadtatásba jöjjenek, az el esett hősben az emberi méltóság eránt tisztelettel, az emberi gyarlóság eránt fájdalommal teljenek el. Ha a' körülállásokból természetesen kifejtett végső történet, e'képp elkészült elménket siralmas volta által néha meglepi is, és így tudálkozással tölti el, ez nem sokára azon meggyőződésnek tsinál helyet, hogy mindennek úgy és nem másként lehete megadni.

Hogy ezek szerént ezen történet egyszerű folyamatja miatt a szomorú-játéki kidolgozásra nem minden tekintetben alkalmas, és egy minden kívánságoknak megfelelő Drámának nem lehet tárgya. Jól érzette K. Úr, és ezért minden oda nem tartozó epizodokat szerentsésen elmellőzván, azt a' maga eredeti tisztaságában adta elő, és az egész darabot két felvonásra szoritotta. Ez által egy nagy örvényt került el, mellytől Erdélyi vetélkedő társa nem tudta menekedni, a' történetnek természet szerént gyors folyamatját, Klára Kemény Simon testvére és Zeyk, nem különben az első és Mezetes török Nagy Vezér között való Epizod által akadályoznám és így az Olvasó figyelmét a' fő tárgyról épen az el határozó pillanatban el vonván és eránta meghidegitvén.

A' Kemény Simon hazafi áldozatjának egyszerűsége' és a' történet folyamatjának szükséges gyorsaságából következik az is, hogy itten sok egyes esetek összeköttetésére számot nem tarthatunk, és így a tárgy élesztő kedvességén kívül, főként a különböző indulatok összeütközésének és a' mennyire a' tárgy rövidsége megengedi az előforduló Karaktereknek helyes festése által várhatjuk kellemetes el fogadtatásunkat. Ezen tekintetből talán nem lesz felesleg való a nevezetesebb személyeket vizsgálat alá venni.

Kemény Simon a darabnak hőse már az által, hogy életét hazájának fel tudta áldozni, eléggé kimutatja gondolkodása módját; benne az egész darab alatt csak egy gondolat, egy indulat uralkodik. Ez előtt minden más gondolatnak, indulatnak meg kell néemúlni, különben a véráldozatnak szívében támadott kívánsága erős akarattá nem érlelődhetett, ez pedig végre nem hajtathatott volna. De életétől, atyjától, feleségétől, gyermekétől, egész földi boldogságától megválni az érzékeny szívnek mindig nehéz, belső aggodás nélkül nem lehet. Szépen és szerentsésen festi K. Úr, ezen erőszakosan el fojtott, de néha akarátja ellen kitörő indulatokat különösen a második felvonás harmadik jelenésében, hol Hunyadynak pántzéljába öltözve 's a' bizony halálra elkészülve, feleségétől, gyermekétől, végbútsút vesz, és természetes el lágyulásával csak az ütközetre hívó trombiták harsogása által ébresztetik fel. Ezen jelenés az egész darabban a leg szívrehatóbb. Hogy az Erdélyi Költő ezen gyászos esetet Kemény Simon házasságának első legboldogabb esztendéjébe tette által, hősünknek helyhezetetése ez által nagyobb sajnállást gerjeszt, de e' miatt kénytelen volt Simonnak fiatskáját, a' Játékszini szemfényvesztés tsökkenésével még tsetsemő korában a' theatromra hozni. Holott K. Úr Simont mint több esztendős házast festvén és fiát négy esztendős korában lépetvén fel, nem csak ezt kerülte el, hanem a' gyermeknek ártatlan, de sokat jelentő fetsegései által egy lágyító bájt öntött egész darabjára. Nem annyiba Kemény Simon eléggé kijelentett és minden kívánságoknak megfelelő Karakterének emelése végett, hanem hogy ditső áldozatja annyival nagyobb fényben tündököljék, óhajtotta volna a Visg. hogy K. Úr hazánknek akkori siralmas állapotját bővebben és erősebb színekkel festette és megmutatta volna, mennyire függött Magyar Ország egész boldogsága az egy Hunyady életétől. Ez által a Kemény Simon el estének szükségétől meggyőzette tiszteletünk eránta nem kevésbé nevededett volna. Ezt óhajtotta el érne az Erdélyi Költő, elsőbb jelentésében a' nélkül, hogy kívánságunknak eleget tenne.

Kemény Simonnak Felesége, Ida, az, ki utána figyelmünket főként magára vonja. Egy

aszszony, ki szeretett férjét a' halál torkába rohanni látja, jövőendő özvegységét, gyermekének árvaságát félve szemléli, és mégis a' véráldozatot gátolni nem tudja; egy tiszta érzésű feleség, ki férjén az ifjúságnak, az első szerelemnek egész tűzével függ; de egyszer'smind hazáját is Spártai aszszonyként szereti és így a halálos tört, melly őtet minden boldogságától megfosztja, tsókolni kénytelen; egy illy aszszony valóban azon tsekély számú személyek közé tartozik, mellyek a játékszini előadásban ritkán fordulnak elő, de tzéljokat soha sem vétik el. Az Erdélyi Költő ezen helyheztetés siralmas voltát nagyon gyengíti; Máriát, – így nevezi ő Simonnak feleségét, – férje szándéka eránt szinte az egész darab kifejtődéséig tudatlanságban tartván. Szerentsébb volt e' részben K. Úr, ki Idája által férjének bizonyos elestét már a második felvonás elején sejdítetté. Elméjének mindazáltal minden darabjaiban észrevehető járásával, melly szerént inkább szeret hősi Lélekkel felruházott, mint lágyan érző aszszonyi Karaktereket festeni. Nem eggyezett meg, hogy benne a' szerelemnek, melly első fájdalmában különösen az aszszonyi szívben mindent, még a szeretett hazát is el felejteti, igen nagy hatalmat adjon. Azért siralmas sorsát azon pillantattól fogva, mellyben a' reá nézve rettenetes szándékot gyanítani kezdi, fájdalmának mély érzésével, de egyszer'smind a' legnagyobb megnyugvással tűri. „Jer” így szól ipjahoz, midőn férje végbútsút vévén, tölle örökre elvált „jer a szabad ég alá, hadd fogjam fel Kemény végső lehelletét”. Még férje holt testének keserves tekintete sem törheti meg nagy lelkének erejét. A' koszorút, mellyet fiatskája tudatlan ártatlanságában kötött, tölle elveszi, a' holt test mellől felkél és mondván: „Nyugodj, tehát panasz ne háborítsa szent nyugalmodat, mélyen bezárva legyen keservem”, a' győztes Hunyadynak nyújtja; minekutánna pedig ez el nem fogadta volna, a' kedves holt testre teszi, illy szókkal: „Szerelem, Barátság, a' köz haladás így áld meg tégedet”. Illy férjfias el szántság a' gyengébb Nemnél bámulással tölt el bennünket, de tsak a' lágyabb, gyengébb aszszonyi Karaktereknek adózzunk, tartóssabb részvétellel, fainabb érzeményekkel, mély elragadtatással.

Az öreg Keménynek, Simon apjának helyheztetése hasonlóképp alkalmatosságot nyújthat, egy erős, ritkán előforuló Karaktereknek festésére, melly a' hon tiszta szeretetének és atyai indulatoknak összeütközésében a próbát kiállván tsak roskadott testének gyengesége által akadályoztathatik, hogy fiának példáját ne kövesse. Egy illy hősi agg szívben a' haza szeretete győzhet az atyai indulatokon, de ennek mindig erősebbnek kell lenni, mint az élethez való ragaszkodásnak. A' jó hazafi kész fia életét a hon javának feláldozni, de az

tulajdon vérével is ügyekszik megmenteni. Hogy az öreg Kemény kiváltságunknak egészen megfeleljen olly magával jóltehetetlen hőst kívántunk volna szemlélni, legnagyobb megerőltetésében még a fegyver megragadására is elégtelen légyen, mert a' különböző indulatok összeütközésében mellyben őtet látjuk, a' hősi Lélek belső ereje az el aggódott a' háború fáradtsági el viselésére alkalmatlan testbe is új életet önt. A testére nézve illy nyomorútnak festeni nem akarta költőnk a' lelkes öreget, hadd ment volna minden erejét össze szedve utóljára az ellenség seregei közzé, fiát védni, vagy véle együtt meghalni, ha mindjárt ott tzeljait el nem érte és a' végzet öreg napjait megkéméltette volna is.

Legnehezebb volt ezen tárgyban minden kétségenkívül Hunyady János maga viseletének kidolgozása. Egy a' Világ történeteiben nevezetes hőst, ki a' maga korában mindenütt az első helyet foglalta el, és hazájának örökös büszkesége marad, valamelly Játékszini darabban mint mellesleges személyt lépetni fel már magában is kényes dolog, de még kényesebb lesz, ha az eset természete szerint őtet az élet' nagy szeretetének gyanujától bajosan menthetjük fel, vagy belátását kénytelenítettünk kétséges fénybe állítani. Az Erdélyi Szerző az elsőt, K. Úr a másodikat választotta, és mind a kettő a nagy ember emlékezete ellen vétkezett. Amaz egy álom által készíti el Hunyadyt, és a haza jövő sorsának tekintetéből a' hadi tanács által kényszeríti öltözetének, lovának általadására, de nem gondolja meg, hogy egy valóságos hős kész vérével a hazának feláldozni; tulajdon bizonytalan életét mindazonáltal barátja bizonyos halálával megvásárolni irtózik. Ez Hunyadyt Keményünk tzelja eránt a' darab végéig tudatlanságba kívánja tartani, de el felejt, hogy ezt a' Nagy Hunyadyról tsak úgy tehetjük fel, ha a' gyanúságra legkisebb alkalmatossága sint. Az első felvonás végén Kemény Simon minden különös alkalom nélkül kéri Hunyadytól a következő napra fegyverét, pántzélját, lovát; ez neveti, de kérésének teljesítését igéri; – amaz előbeszéli, miként szentel hajdan napjainak megmentéséért életét neki, és végre egyenesen mondja, hogy most kívánja adósságát lefizetni; a' jó vezér semmit sem sejdít; – Simon halni készül, Barátjának ajánlja Gyermekét, Feleségét; Hunyady mégsem veszen semmit is észre; – sőt utóljára egész szándékát felfedeze ezen szavai által: „melly (t. i. a haza) hogy megálljon Hunyadynak élni; – nekem halmom kell”; de még ez sem elég a' nagy hős gyanujának élesztésére. A Kemény Simon különös kérésének egy megfogható színt költvén, és a' felhozott beszédek vagy elmaradván vagy épen az ütközet előtt való pillanatra halasztván, Hunyadynak a' Barátság által lett megsalattatása képzelhetőbb és annak történeti Kharakterével megegyeztethetőbb

lett volna, de ezen első rendű hősünk mégsem lépett volna fel azon méltósággal, mellyel ötlet évkönyveinkben tündöklenni látjuk, és a'melly nélkül akárhol sem szemléljük örömet.

Legyen az elég a' darab belső alkotására nézve, mellyel, a' tárgyban magában fekvő nehézségeket leszámítva, az olvasó meg lehet elégedve. A' mi illeti a' külső formát vagy az elő adást; a' nyelv tisztaságára, a képek helyességére, a beszéd elevenségére, előforduló némelly igen tsekély észrevételeit örömet el hallgatja a' Visg. mind azért, hogy olvasóinak szörszálhasogatásával unalmat ne okozzon, mind pedig azért, hogy vi'sgálatának igen hosszú kiterjedést ne adjon. Azon egyet mindazáltal említés nélkül nem hagyhatja, hogy itten a' kötött beszéd ékességét nagyon óhajtotta volna. Ez mind a' tárgy méltósága, mind pedig a' szomorú Játék természete megkivánta, de különben is a' kötött beszéd az előadásra egy olly különös bájt önt, mellyet más úton elérni nem lehet.

A' Barátság és Nagylelkűség az előttünk lévő kötetetskében a' második darab, Játékszini tekintetben az elsővel nem mérkőzhetik; mind tárgyára, mind kidolgozására nézve, nem annyiba egy valóságos Dráma, mint egy Drámai Játék (dramatisches Spiel) lévén. Mátyás Királyunknak azon története, midőn vadászás közben véletlen az általa üldöztetett Janus Pannoniusnak barátja által őriztetett sírjára talált, adott ezen költeményre alkalmatosságot. Ezen Anekdótát szerentsésen dramatizálta a' Szerző, és nem kevés ihléssel használta költői érzeményeinek kifejezésére. A' Barátságnak intézett ének (44. 1.) maga elégséges volna ezen darabotska költői érdemének megállapítására. De különben sem fogja ezt egy lágyan érző hazafi is megilletődés nélkül olvasni, ha mindjárt a játékszini előadás próbáját, úgy mint Kemény Simon, nem állja is ki.

Végezetül legyen szabad ezen két darabotskáról megjegyezni, hogy Gaal Úr, mind hazánk, mind Szerzőnk betsületét még szebb fénybe esmértette volna meg a' Külföldel, ha ezeknek megjelenését el várta és a' Tatárok Magyar Országán, Ilka és Stibor Vajda helyett ezek által tett volna Drámai literaturánk mostani állapotja eránt tanúságot. Mert a tatárok Magyar Országán, mint első kezdet, Ilka mint kevés napoknak szüleményje, – jóllehet ezen utólsónak több igen szép oldalait senki kétségbe nem hozhatja, – a' Kritika szorosabb kívánságainak nem minden részéről felelnek meg, Stibor Vajda pedig mind természetére, mind a' beszédében uralkodó nemzetiségre nézve, akármelly szerentsés fordításban is legnagyobb szépségeitől fosztatik meg.

T. J.